Japanse kampen

m. neilen

Door Z.H. Exc. Mgr. Dr. H. M. Mekkelholt, Apostolisch Vicaris van Palembang, werd Pater Neilen naar Nederland gezonden om te trachten de middelen te vinden voor de heropbouw van de Missie van Zuid-Sumatra.

In dit boekje vertelt Pater Neilen op sobere en korte wijze over de moeilijke jaren van Japanse internering.

Veel leed is verzwegen, veel verliezen zijn onherstelbaar.

Wanneer gij U na lezing van dit korte verslag ook gedrongen voelt het Rijk van Christus in Zuid-Sumatra te helpen herbouwen door Uw stoffelijke steun, dan kunt U helpen door Uw bijdrage te stor ten op

Postrekening 108807

ten name van **Missieprocuur, Walenburgerweg 9—11 Rotterdam** met de aanduiding: Voor Sumatra.
Het correspondentie - adres van Pater Neilen is eveneens Missieprocuur, Walenburgerweg 9—11 Rotterdam, telef. 42426.

Japanse kampen

m. neilen

HOE WIJ TE METRO GEKNIPT WERDEN.

Als vroeger op ons Limburgse dorp een rakker te veel kattekwaad uithaalde, werd al gauw gezegd: die komt nog eens in de gevangenis terecht. Hoe vaak heb ook ik dat van mijn goeden vader moeten horen. „Jij priester worden? ? ? De gevangenisdeuren gaan nog eens voor je open!" En waarachtig, vader heeft gelijk gehad: 7 April 1942 zat ik achter slot en grendel!

Die morgen was ik op huisbezoek bij mijn parochianen van Metro. Terwijl ik in een Javaans huis les gaf, kwam een onderwijzeresje zeer ontdaan het huis binnenvallen: „Pastoor, we hebben U met tien man al gezocht en we konden U niet vinden. O pastoor, het is verschrikkelijk! De Japanners zijn er en komen alle pastoors, broeders en zusters halen....." Met de handen voor haar ogen had ze het in één adem uitgesnikt en viel toen schreiend op de rustbank bij de deur.

De Javanen keken me met grote bange ogen aan. Van buitenaf kwamen enige vrouwen de deur binnengedrongen, het huis was plotseling propvol.

Het viel me wel koud op de ziel .... „De Japanners komen U halen."

Zouden we dus tòch geïnterneerd worden?

We waren er anders al zo half gerust op geweest: het zou wel niet meer gebeuren. 21 Februari kwamen de Jappen al in Metro. Officieren en manschappen hadden zich tot dan toe keurig gedragen. Een kapitein, en later zelfs een generaal, hadden me in het ziekenhuis verzekerd, dat we ons werk rustig konden voortzetten. Voor het ziekenhuis, waar ruim driehonderd patiënten verpleegd werden, hadden we zelfs steun gekregen en verdere steun was toegezegd....

Het was even een pijnlijk afscheid van de mensen. Tranen stonden in hun ogen; ze lieten mijn handen maar niet los. „Rama (pastoor) ... Rama ..." het enigste wat ze konden uiten.

„Kom, ik moet weg. Blijft goede katholieken. We bidden voor elkaar."

Dan greep ik mijn fiets (die bij de komst der Japanners een week was ondergedoken!) en trapte weg. Ik kwam verschillende kaholieken tegen.

„Kadospoendi Rama! Maar pastoor, wat nu?" ....

Bij het ziekenhuis en de pastorie stonden er velen. Allen zwegen medelijdend toen ik kwam aanstuiven. Moeder Arnolda (van de Zusters van Denekamp) stak de straat over.

„Maar pastoor, wat nu? De Japanners zijn al een paar uur hier. We moeten onmiddellijk mee."

„Maar inpakken en meegaan. We hebben voorlopig ons werk hier gedaan. Moeten de Duitse en Javaanse zusters ook mee?"

„Nee. Alleen de Nederlandse."

„Dat valt alweer mee. Vijf Duitse en één Javaanse! Dan hebben de zieken nog iets hulp en ze zullen een prachtige steun voor de katholieken zijn. Heeft U de zusters alles al overgedragen?"

„Ja, pastoor.Zoals we dat voor twee maanden besproken hebben: interneringsplan B."

„Mooi zo! Dan ga ik gauw mijn koffer pakken."

Op de pastorie waren Pater Boeren en Broeder Mattheus Schulte druk bezig met boeken en papieren in te pakken, die voor een deel naar het ziekenhuis en voor een ander deel naar vertrouwde adressen in de kampongs (nederzettingen) werden overgebracht. Terwijl ook ik aan het pakken ben, komt de Broeder me zeggen, dat we ieder maar één koffer mogen meenemen.

„Ik probeer van twee. Eén missiekoffer en één met kleren. We moeten toch Mis kunnen lezen! In het ergste geval laat ik mijn koffer met kleren schieten."

Tegelijk kwam zuster Rufinia aanlopen: „Pastoor, we moeten allemaal in de spreekkamer komen. De Jappen willen weg!"

Nu, we zijn klaar. Morgen zullen we wel merken dat we een en ander vergeten hebben! De Javanen, die ons bij het pakken geholpen hebben, brachten onze koffers over naar het zusterhuis, waar drie Japanners op ons zaten te wachten. Ze leken zo kwaad niet. We mochten nog een boterham eten. Maar alles ging in haast. Die had nog wat te vragen, daarover nog inlichtingen geven, zusters en Javanen stonden om je heen, enfin, U kunt zich dat wel indenken: zo'n haastige, zenuwachtige boterham.

Daarop aantreden in de spreekkamer en personen tellen. Eén manspersoon ontbrak! Inderdaad, pater Borst was er niet. Onrust onder de Jappen!

„Waar is hij? Is hij voortvluchtig?"

„Nee, hij is op huisbezoek en kan pas tegen de avond thuis zijn."

Het bleek niet eenvoudig, dit de Japanners aan hun verstand te brengen. Zij verstonden geen maleis en ik kende maar een paar honderd woorden Japans, en dan die stug-afgebeten commandotoon!

Onze namen werden opgeschreven — hoe vaak zou dat later nog en nog gebeuren! — en in processie trokken we daarop naar het huis van de plaatselijke Japanse commandant.

Het afscheid van de achterblijvende zusters, van het missiepersoneel en van al de zieken, die strompelend naar buiten kwamen, bezorgde ons een hard ogenblik.

Bij het commandantsbureau werden we opnieuw geteld: zes Nederlandse zusters uit Denekamp, één broeder en twee

pastoors. Binnen bevonden zich al drie mannen, nl. de controleur van Soekadana, de commandant der veldpolitie en een ingenieur van verkeer en waterstaat met diens moeder en grootmoeder. Veertien Nederlandse namen werden nog eens zorgvuldig in het Japans opgeschreven. De Japanse soldaten, die al een maand in Metro waren en anders luidruchtig te keer gingen, waren nu stil. Het leek wel dat ons ingerekend-worden hun niet beviel. Ze hadden het werk der zusters gezien in het ziekenhuis en de dagelijkse drukke polikliniek.... Een van hen gaf ons een kop thee: de man die me wat Japans had bijgebracht! Japans had je in die dagen nodig want bijna geen enkele Japanner kende Maleis of Engels. Je moest ze te woord staan, dat vlotte niet en gaf aanleiding tot voortdurend misverstand. Daarom maar wat Japanse woorden opgestoken. Woorden als kerk, school en ziekenhuis kende ik, al kon ik ook geen enkel schrijven. Als de heren langzaam spraken, kon ik hen begrijpen en heel eenvoudige antwoorden geven, iets wat ze zeer waardeerden.

Er reed een vrachtauto voor. Buiten stonden honderden mensen. Doodse stilte toen we naar buiten traden. Voor we de auto opkropen, werden we opnieuw geteld en in de wagen overgeteld. De eenvoudige Javanen konden maar niet begrijpen, eenvoudig niet geloven, dat de Japanners ons zouden wegbrengen en opsluiten. Je las de verwondering en angst van hun gezichten. In veler ogen blonken tranen: ruim 800 katholieken kwamen zonder priester!

Toen de motor aansloeg gaf ik de zegen. De auto trok vlot weg. Gelukkig.....

In 1937, het tweede jaar van de Soekadana-kolonisatie, was ik te Metro gekomen. Toen was het niet meer dan hier en daar een open plek in het oerwoud. Er waren 17 katholieken. Het was er hard werken geweest. Het eerste half jaar was ik bijna op van de zenuwen, alleen al om de olifanten, die je zo 's avonds bij het naar huis gaan kon tegenkomen. En dan die eenzaamheid! Maar dan was er een broeder gekomen; later de zusters en twee paters.... Er zat schot in het werk. Na vijf jaar waren er 800 katholieken en met Pinksteren zouden er nog 300 gedoopt worden. Een ziekenhuis met 300 patiënten, 'n meisjesinternaat.... Gelukkig dat de auto vlug optrok! Nee, nu niet denken aan die arme zusters.... Hier en daar wuifde men ons toe.... We verdwenen uit het gezicht.

Het was stil in de vrachtwagen, 'n drukkende stilte. De zusters baden stil ieder voor zich het rozenhoedje. Ik keek Moeder Arnolda eens aan. Het werd haar te machtig: tranen blonken in haar ogen.

„Moeder, we gaan op reis. O.L. Heer zet zijn eigen werk op stelten. We krijgen verlof en als we terugkomen heeft O.L.

Heer het wel voor ons opgeknapt. Die doet het stukken beter. En dan plant U straks de vrijheidsboom en schenkt ons een lekkere kop koffie."

Goddank, de tongen kwamen los en het plagen over en weer begon. Maar toch bleef de wurgende vraag: waar zouden we naar toe moeten? De een wist: o, gewoon interneren in een Europese wijk van Tandjong Karang, waar de Europeanen al bij elkaar zitten. 'n Ander sprak van het kamp waar Japanse burgers geïnterneerd zaten bij het uitbreken van de oorlog. Mogelijk zouden ze ons ook naar de Giesting kunnen brengen, waar reeds dertig jaar geleden een kolonisatie voor Indo-Europeanen begonnen was.

Terwijl we zo aan het praten en gissen waren reed de auto Tandjong Karang binnen. Hij stopte voor.... de gevangenis! Hier moesten de mannen uitstappen; de zusters en de beide dames werden naar elders gebracht.

De gevangenis in!? Nee maar, de gevangenis?? En de zusters, waar moesten die heen?

DE EERSTE STATIE.

De gevangenispoort sloeg achter ons dicht. Er werd opnieuw geteld en men noteerde weer de namen. Koffers openmaken, zakken naar buiten keren; zakmessen, scheermesjes, flessen, schaartjes, naalden, elk scherp voorwerp afgeven. Tot nu toe was hét best gegaan met mijn twee koffers. Maar een Maleier, die als tolk fungeerde, maakte er thans aanmerking op. Hij haalde er de kelk en de miswijn uit. Ik protesteren en tegensputteren. Wat hij er uit haalde werd weer netjes ingepakt.... Toen kwam een Japanner tussenbeide. Hij greep me vast, maar ik, wijzend op mijn koffer, zei in het Japans: „Dat is om tot God te bidden." En de handen vouwend en naar de hemel wijzend herhaalde ik, zoals de Japanse soldaat me geleerd had: „Kamiesamin̂ao ienor!"

De Maleier keek me stomverbaasd aan, de Jap glimlachte en liet me los, de miskoffer mocht dicht zonder dat er iets uit hoefde!

Na de inspectie kwamen de koffers op een rij te staan en met krijt schreven we er onze naam op. We moesten ze achterlaten en werden toen met ons zessen naar cel no. 7 gebracht....

Toen we de binnenplaats overstapten hoorden we Nederlandse stemmen, zagen blanke gezichten: matrozen van de Poelau Bras. Een week geleden had ik nog geprobeerd om hen te bezoeken. Met pater Mikkers naar den Japansen commandant geweest om daarvoor toestemming te krijgen. Het antwoord was toen echter: ze worden morgen al naar Palembang overgebracht, want dit is geen plaats voor Europeanen! Maar ze zaten er nu nog en wij kwamen hen gezelschap houden.

De celdeur sloot zich achter ons. Daar zaten we met ons zessen in een ruimte van drie bij vier meter. Een planken verhoog was onze slaapplaats. We zaten op een rijtje op onze slaapplank en keken elkaar eens aan. We begrepen er niets van. Waarom waren juist de mensen van de Javanen-kolonisatie opgepakt? We hadden toch niets bizonders uitgehaald! Het antwoord liet echter niet lang op zich wachten. Anderhalf uur later zwaaide de gevangenispoort weer open en kwamen de Resident der Lampongse Districten, de Heer Meindersma, en met hem de Europese ambtenaren en burgers, alsook de pastoor van Tandjong Karang binnenstappen, ieder beladen met een zware koffer: alles bij elkaar een twintig man, die in verschillende cellen werden gestopt.

Het werd donker en nog andere gevangenen werden binnengebracht. Die mochten allen hun koffer mee naar binnen nemen, terwijl die van ons nog steeds buiten stonden! Na herhaaldelijk vragen kwamen ze eindelijk binnen.

Zouden we nog wat te eten krijgen? Mis hoor, en drinken evenmin! De celdeur was op slot en bleef op slot. Het was donker geworden. Geen lamp brandde. In de cellen waarop we uitzicht hadden bewogen gloeiende lichtpuntjes der brandende cigaretten.

Na achten hoorden we in de verte bekende stemmen en

lachen. Waarachtig, de pastoors van Pringséwoe! We riepen elkaar een goedenavond toe en informeerden naar hun wandaden, waarom ze in de petoet waren aangeland.

Later probeerden we te slapen, maar .... de planken waren hard, de muskieten zoemden met tientallen om je hoofd. Niemand had natuurlijk aan een muskietennet gedacht! Je sloeg er eentje dood op je voorhoofd, maar kreeg tegelijk een steek in je nek. Je sloeg daar weer naar en een en ander zat op je neus. „Die lamme muskieten," bromde er een. „Ik steek een sigaret op," zei 'n ander, „van slapen komt zo toch niets!" Zouden we hier lang moeten zitten?

Geslapen heb ik niet veel die eerste nacht. Met m'n gedachten was ik te Metro in het ziekenhuis, bij m'n katholieken in de kolonisatie, bij de zusters, die met ons mee waren weggevoerd. Waar zouden die nu zijn?

Men heeft soms tijden, dat men meer dan anders zijn hart tot God moet richten. Als alles tot boven in de keel kropt en men zich daarenboven nog goed moet houden voor zijn evenmens om ook hem niet dieper in de put te helpen. Als men zijn nood zou willen klagen, hardop .... nee, aan die nacht niet meer denken! Toen ik 's morgens om zes uur in onze cel de Mis opdroeg, bonsde mijn hoofd van de pijn, vlekten tientallen muskietenbeten op mijn handen. Mijn eerste H. Mis in de gevangenis! Dat verzoende me met alles. O. L. Heer was met ons. Hij zou ook voor de anderen zorgen.

's Middags om half twee knarste de sleutel in het slot. We mochten naar buiten! 'n Half uur naar buiten! We konden nu eens onze benen strekken. De deuren van drie andere cellen waren ook opengegaan. De rest bleef op slot, want we werden in groepen gelucht. We maakten kennis met onze lotgenoten, liepen de gesloten cellen af..... De cipier koos enige mannen uit die eten moesten koken.

Eten koken! We hadden de laatste vier en twintig uur nog niets gehad! Eten koken? De potten en pannen, die de gevangenis vroeger rijk was, waren bij de binnenkomst der Jappen te Tandjong Karang gegapt. Een paar lege benzineblikken moesten nu dienst doen. Enkele zakken rijst, die in de regen gelegen hadden en waar nu de maaien uitkropen, werden toegewezen: dàt zou ons eerste maal zijn! We vroegen den Maleisen cipier om borden en lepels. Hij schold ons de huid vol. Daar hadden we zelf voor te zorgen. Hij had en gaf niets. Op het gevangeniserf lagen enkele verroeste blikken; dat werden onze borden. We zaten allang weer opgesloten en andere groepen liepen buiten, toen de eerste twee blikken rijst gekookt waren. Er moest echter in dezelfde blikken nog een keer gekookt worden. De geïmproviseerde koks wilden de gekookte rijst alvast verdelen. Maar dat mocht niet! Eerst alles koken en dan pas uitdelen! Gebiedend wees de cipier naar een ton. Daar

moest de gekookte rijst maar zolang in. In zo'n vuile ton?! 'n Rilling ging door je lijf. Het moest. Toen werd er geschuurd, geschuurd. De zwarte ton werd er wit van en de rijst ging er in. Eindelijk om vijf uur 's avonds hadden we ons eerste maaltje. En toch, het smaakte, al was het niet veel! De Japanners waren zeker van zin ons op ons vet te laten teren. Ik herinnerde me plotseling het gesprek met een Duitser, die de vorige oorlog krijgsgevangene van de Jappen was geweest. Toen waren er honderderden van honger gestorven!.... En hoe was er in de Japans-Russische oorlog niet met de Russen gesold; hoevelen stierven toen niet van honger! Zouden ze dat nu ook met ons doen? Zullen ze ons beter behandelen? Het begin was zeker niet bemoedigend!

In de tweede nacht herinnerde ik me dat ik missionaris was ook in een gevangenis. Als die cellen op slot blijven, zal er toch iets op gevonden moeten worden om de H. Communie ook uit te reiken aan de anderen. Zo was het weer laat voor die nacht de slaap kwam.

Om zes uur 's morgens stond de cipier al met z'n bos sleutels aan onze celdeur te rammelen. Eén derde der gevangenen werd weer gelucht. Van die gelegenheid maakten we gebruik om onze medegevangenen te vertellen, dat we over een half uur de H. Mis zouden opdragen en dat een der pastoors van Pringséwoe, als zij aan de beurt waren om gelucht te worden, de H. Communie zou rondbrengen.

Dit lukte. Alhoewel een der Japanners het zag en aan de celdeur kwam kijken, toen pater Boeren de H. Mis opdroeg en later pater Mikkers door de tralies heen de H. Communie ontving, aan de mensen die buiten waren uitdeelde en naar de gesloten cellen bracht. De Japanner zei niets.

Zo was het toch een mooie dag, al kregen we dan ook maar twee keer wat maaienrijst en spookten 's avonds de muskieten. Die rondgang van O. L. Heer gaf je een dikke meditatiestof, gaf je moed de toekomst weer vertrouwvol in te zien.

Elke dag nog bracht nieuwe gevangenen binnen. De cellen zaten al gauw opgepropt vol. De celdeur ging echter onverbiddelijk open en er werd bijgestouwd. Plaats of niet, ze gingen er in. Als je protesteerde had je een klap in je gezicht te pakken en de Maleier die de sleutels had lachte je uit. We huisden spoedig met acht, het werden er negen. En dat in een cel van drie bij vier met onze koffers! Het was meten en mikken als je 's avonds je voeten strekken wou.

'n Optimist zei: „Het wordt met de dag beter, daar we toch allemaal in training zijn voor de slanke lijn."

„Slanke lijn? De botten beginnen lelijk te steken."

„Hoe lang zal het nog duren," zucht er een.

„Ha, Amerika! Daar kunnen de Jappen niet tegen op. Je zult zien; die zijn gauw genoeg hier."

„Merkte je niet dat de cipier straks niet zo ruw meer was. Hij lachte zelfs, de vlegel! Die vent wil zich zeker dekken. Daar is vast wat aan de hand. De Amerikanen zijn er de jongens niet naar om er gras over te laten groeien. De Jappen zullen wel een tik op d'r moede hoofd gehad hebben. Waarom lachte anders die knul?"

„Zeg kennen jullie die voorspelling, of wat het ook is, die op Java bijna iedereen kent? Het komt hierop neer, dat de Nederlanders Java zullen kwijtraken aan een Oosterse mogendheid. Dat zal duren van djagoeng(maïs)-plant tot djagoengoogst, dus honderd dagen. Daar houd ik het maar op. Over een paar maandjes kan de Jap inpakken of hier in onze plaats zitten."

„Houd op met dat geleuter! We zitten nu in de rommel en lelijk ook. Gelegenheid om een goed bad te nemen is er niet. Je staat met twintig man onder één kraantje."

„Dat heeft niets met de komst van de Amerikanen te maken. Daar is iets aan de hand, wat ik je vertel! Gisteren en vandaag hebben ze ons twee keer per dag gelucht. Dat was toch maar een krap half uurtje de eerste dagen!"

„Ja, nu je het zegt. Straks zei de cipier, dat we voortaan om beurten buiten alles moeten aanvegen en we mogen dan ook water nemen om de cellen schoon te maken."

„En dat is nodig! Het is een beestenboel. De privaten lopen over en het stinkt de hele gevangenis door. Het wordt tijd dat er wat schoongemaakt wordt. Vannacht heb ik geen oog dicht gedaan van de wandluizen."

„Nu niet te veel mopperen! De Amerikanen kunnen niet ver meer zijn. JUNI betekent: Japan Uit Nederlands Indië! O zo!"

„Welk jaar?"

„Pessimist!"

JAPANSE GRUWELEN.

We zaten nu een kleine twee weken in de gevangenis, waren geïnterneerd. Drie en twintig uur per dag achter slot en grendel, met veel honger, maar het zou zo lang niet duren....

'n Week later ging de gevangenispoort weer open en kwamen een tiental Chinezen binnen. Het waren mensen uit Telok Betong, aanhangers van Tsjang Kai Tsjek. Och, welke Chinees is dat niet! Ze hadden het moederland gesteund in zijn strijd tegen Japan door geld te verzamelen en op te zenden naar het Chinese Rode Kruis.... Spoedig wist heel de gevangenis hoe ze waren geranseld. Hoe een hunner had moeten neerknielen onder de bedreiging onthoofd te zullen worden als hij zijn makkers niet verried. Weer had mij moeten opstaan, met de lat bewerkt en weer moest hij knielen, tot de man half gek was.

Vier weken lang waren de ongelukkigen bij ons, dagelijks verhoord en iedere dag geranseld....

Enige dagen later werden tegelijk een Javaan en een Chinees binnengebracht. De rug van den Chinees was bont en blauw geslagen, zijn armen en handen ontvleesd van de slagen. Hij werd er van beschuldigd zich uitgegeven te hebben als Japans soldaat en zo geld afgeperst te hebben van anderen. De Javaan zou hem hierbij geholpen hebben, wat die echter hardnekkig ontkende. De volgende dag werden ze uit de gevangenis gehaald, bijna geheel ontkleed en met een bord om de hals „Ik ben een dief" in de brandende zon gezet, natuurlijk zonder eten of drinken en bespot en geplaagd door de voorbijgangers. 's Avonds waren ze half geroosterd.

De Chinees vertelde hoe zijn broer op de pasar (markt) liep en niet gezien had dat een Japanner hem passeerde. Hij was niet opzij gegaan en had niet gebogen. Toen had de Japanner hem vastgepakt en meegesleurd naar een huis, waar hij een spijker nam en den man met zijn rechterhand aan de deurpost vastspijkerde, hem toen schopte en hem tenslotte liet staan. Zijn broer moest maar zien hoe hij vrij kwam. De mensen durfden hem eerst niet losmaken....

Na een maand opsluiting werd ons meegedeeld, dat we voortaan twee maal twee uur per dag zouden gelucht worden. Dat was wat! De Amerikaanse overwinning zat nu zeker in de lucht! En hoor! 's Morgens moest de Resident der Lampongse Districten met alle ambtenaren aantreden en op het residentiekantoor komen.... Ze gingen de poort uit. Wat werd er gepraat en gegist! Zouden de Nederlanders weer in functie komen? Natuurlijk, de Jap bleek niet in staat de boel te besturen. Misschien moeten de Jappen wel onder druk van Amerika, dat met repressailles dreigt. Het is ook eenvoudig een schandaal Europese burgers zo op te sluiten, ze te laten vergaan van honger in een hok vol wandluizen en muskieten, zonder gemak, zonder enig verzet. Wacht maar als de heren straks terug komen! 'n Kleine tweehonderd man zagen reikhalzend uit.... De ambtenaren kwamen terug, maar lieten de koppen hangen. 't Was zeker mis. Mijn celgenoot vertelde:

„Daar wordt je opgeroepen en je gaat met de beste vooruitzichten de poort uit. Je komt buiten en daar staat me zo'n inlandse politieagent, die ons allen een bezem of een hak in de hand duwt en dan in gelid naar het residentiekantoor. Marcheren! Bij het kantoor moeten we de sigarettenpeukjes van Japanners en Inheemsen bij elkaar vegen, grasprietjes tussen de stenen uittrekken. 't Zag er zwart van Inheemsen en Jappen; je schaamde je dood!"

De Amerikanen waren ineens weer een heel eind weg, vooral daar we de volgende dag twee uur moesten gaan werken!

„WERKEN!"

Twee maanden hebben we voor de Japanners gewerkt. We werden in drie groepen ingedeeld; vrij waren de zieken en zij die in de keuken stonden. Het was wel even vreemd, toen we voor de eerste keer naar buiten trokken! Bij de poort kreeg ieder een instrument: bezem, hak, hark, enkele rieken. We werden opgesteld in rijen van twee. Voor aan de kop liepen vier pastoors in lange witte toog, zonnehelm op en een hak over de schouders. De mensen zagen het aan en werden stil. Er werd niet spottend gelachen. Dat was zelfs hen te machtig: Europeanen als koelies door de straten gevoerd, geflankeerd door inlandse politieagenten met getrokken klewang! In het eerst voelde je je gegeneerd. Maar dan kwam er hier of daar uit de rij een kwinkslag.... Eenmaal uit het oog der Japanners was de pas er al gauw uit, maar als er in de verte een auto kwam aanstuiven — waar natuurlijk alleen maar Jappen mee reden — was de formatie weer in een wip in orde. Na een klein half uur trekken werd halt gecommandeerd en werden de werkzaamheden verdeeld. De meesten moesten gras snijden, maar hadden geen instrument daarvoor. Die deden dus twee uur niets. Anderen hadden een sloot schoon te maken. Pater Mikkers en mijn persoontje kregen het erf te reinigen van het hoofd der Japanse Militaire Politie. Dat was in het begin een karwei! De kerel zat met over elkaar geslagen gelaarsde benen op de voorgalerij toe te kijken. De tropenzon brandde van je welste, zodat we ons na een half uur allebei duizelig voelden. We hadden dan ook al een maand strenge vasten achter de rug!

„Had ik maar wat water," zuchtte de een.

„Was die vervelende vent maar weg," bromde de ander.

„Dan schieten we er nog niets mee op. Daar staan twee agenten!"

„Niks erg. Een van de twee ken ik. Een kind van hem is bij ons op school."

Het geluk was met de tobbers. De Japanner stapte op en vertrok. De agenten zaten al gauw met hun rug naar het huis en rolden een strootje. Die twee brave pastoors waren wel te vertrouwen zonder toezicht, die deden hun plicht wel. En dat deden ze ook!

Het huis lag verlaten. Wij op inspectie. Achter het huis vonden we een waterkraan en toen was de dorst gauw gelest. Een schoot weer gauw naar voren aan zijn werk, de ander inspecteerde intussen de bijgebouwen. Daar stond van alles! Kisten melk, limonade, bier, levensmiddelen in blik.... Je had honger, leed dorst nu al meer dan een maand. Dan kùn je eenvoudig niet doorlopen. Uit een schuur zo vol geladen, mist men een paar blikjes niet! Die melk smaakte! En een pondsblik kaas is ook niet te veel voor twee man! Als de een at en dronk,

stond de ander op post. Een geweldige hoestbui betekende onraad, maar er hoefde gelukkig niet gehoest te worden.

Toen we naar huis gingen, zei een der agenten: „Soedah kerdja betoel — goed gewerkt!" En dat hadden we! We hadden nog heel wat contrabande in onze toogzakken gestopt, waaronder een stel speelkaarten, waar we naderhand allemachtig veel plezier van gehad hebben.

Bij thuiskomst bleken wij niet de enigste booswichten geweest te zijn!

Eigenaardig, toen we 'n week in de gevangenis zaten, was ons alle geld afgenomen, maar nu had iedereen ineens weer geld. Een man, die met een broodkarretje passeerde, hielden we aan. De politie wist niet wat te doen, geen Japanner in de buurt: de kar was in een wip leeggekocht. Zo verging het ook een paar manden vruchten. En alles moest worden binnengesmokkeld! Wat kun je dan al niet onder een toog bergen!

„Toe pastoor, duw er dit ook nog onder!" Pater van Eijk liep voor me.

„Kerel, wat zie jij er goed uit! Je bent zeker eens zo zwaar geworden sinds je in de petoet zit!" Tussen zijn huid en zijn hemd zaten een massa broodjes.

Dat was een fijne morgen geweest en het relaas van de tocht ging als een lopend vuurtje door het kamp. Natuurlijk brachten de volgende ploegen ook van alles mee. En of we maar wat graag „werken" gingen! Werken werd niet veel gedaan; ieder lag op de loer naar eten en het werd heus niet altijd gekocht, maar ook, door de omstandigheden gedwongen, wel genomen.

Inlanders hielpen mee. Ze verkochten maar wat graag als en geen politie of Jappen in de buurt waren. En was zo'n man leeggekocht, dan werden er bestellingen gedaan voor de volgende dag. Zo raakte ons geld weer spoedig op, maar ook daar wisten we al gauw weer aan te komen: de Chinezen waren niet Japans gezind en daarom leenden we bij hen.

Voor ons had dat werken een speciaal voordeel. Zo konden we weer in contact komen met onze katholieken. Ze kwamen van Pringséwoe, van Metro, van Kalianda en zochten gelegenheid om ons te ontmoeten. En ze kwamen nooit met lege handen! Ze vertelden van de missieposten, kwamen biechten, raad vragen.

De mooiste ogenblikken uit mijn gevangenisleven beleefde ik op een zonnige morgen toen ik bij het plantershospitaal gras moest snijden of minstens deed alsof. Ik was met opzet nogal weggedwaald, toen ik van heel dichtbij een meisjesstem hoorde:

„Rama — pastoor!"

Waar zat het kind?

„Rama!"

Het moest daar in die greppel zijn. Het grassnijden werd nog enkele meters verlegd. In de greppel zat een javaans meisje weggedoken, een verpleegstertje van Metro.

„Rama, hier is wat voor U en de andere pastoors."

'n Zakje met Javaanse lekkernijen. Toen hebben we een half uurtje met elkaar kunnen spreken.

Ze vertelde, hoe ze door de Japanners van Metro naar Tandjong Karang was overgebracht.

„Niet bang zijn Rama, ik blijf katholiek. Rama moet voor mij bidden. Ik bid elke dag voor de pastoors en den broeder van Metro. Als Rama terugkomt, zal er feest zijn. De mensen verlangen zo naar de zusters en Rama. . . ."

Soms moet je vechten met je tranen en je zou het willen uitschreeuwen van vreugde. Dit prachtige kind was pas drie jaar gedoopt! Wat gaf zoiets ons een moed en een vreugde.

We kunnen gerust zeggen, dat het het werken was, dat ons die eerste maanden in het leven hield, want het gevangenis-eten was er erbarmelijk en absoluut onvoldoende. Zelf heb ik niet veel gesmokkeld. Een enkele keer, als er niets binnen kwam.

Liefst zocht ik contact met mijn mensen van Metro, die me dan wat toestopten en vooral geld brachten, dat we vóór de internering bij enkelen van onze parochianen verstopt hadden. Als die kwamen, moest je hen zien te bereiken. Daar je uiterlijk je best deed, viel het den bewakers niet op, dat je dan je slag sloeg.

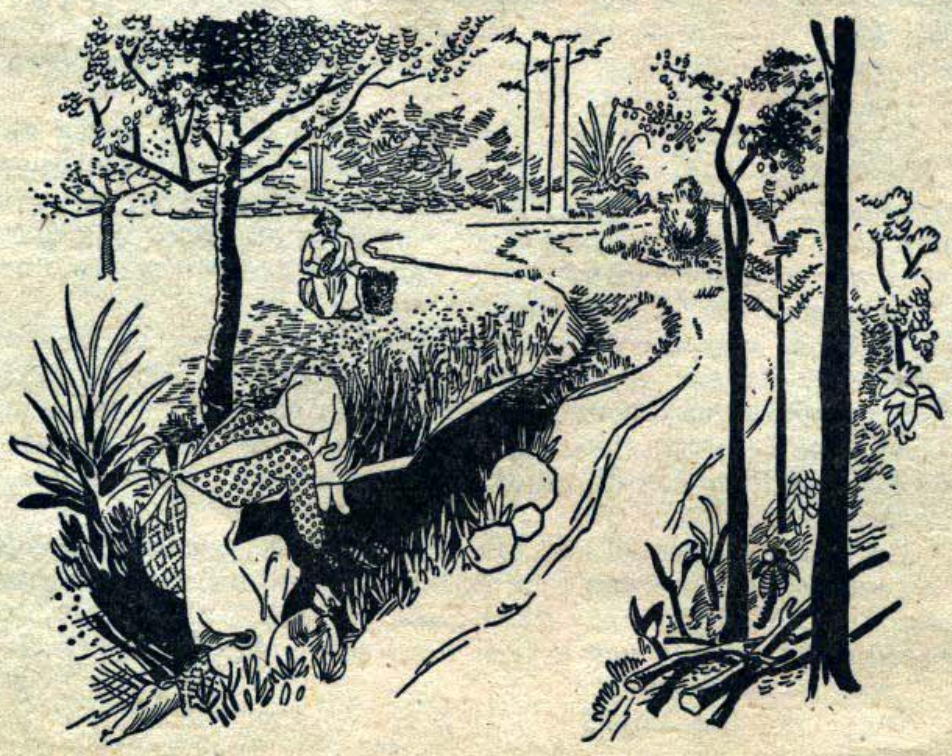

Van één ding heb ik lang plezier gehad: bij het schoonmaken van een erf, waar vroeger een Europeaan gewoond had, „vond" ik een prachtige handdoek, gemerkt: K.P.M., Koninklijke Pakketvaart Maatschappij. Vaak werd ik er om geplaagd: een handdoek, gestolen van de K.P.M.; waarop het antwoord volgde: K.P.M. betekent Katholieke Pastorie Metro!

Niet alleen bracht het werk contact met de Katholieke Javanen en Chinezen, maar ook met onze Duitse en Javaanse Zusters. De Javaanse Zusters hadden op bevel van de Japanse overheid het kloosterkleed moeten afleggen en werkten nu in Javaanse dracht in het Ziekenhuis van Pringséwoe. De Duitse Zusters waren in het Zusterhuis van dezelfde plaats geïnterneerd, eigenlijk nog strenger bewaakt dan wij in de gevangenis. Maar de Javaanse Zusters wisten tot hen door te dringen en brachten ons haar brieven. Zij brachten ons ook hosties en Miswijn. De wijn hadden we bij de komst der Japanners bij particulieren verborgen, bang als we waren voor dronken soldaten en dat we anders zonder zouden komen te zitten. De Zusters brachten ons verder kleren, want we hadden wel elk een paar togen, maar witte togen vragen veel onderhoud, zijn zo gauw vuil. We liepen in de gevangenis barvoets of op houten plankjes, die we zelf van een stuk hout fabriceerden. De Javaanse Zusters hadden ook contact met het vrouwenkamp. Ze vertelden ons hoe 350 vrouwen, onder wie ook onze Zusters, in een Hollands-Inlandse school waren ondergebracht. De behuizing was allerprimitiefst: 50 personen in een ruimte van 7 bij 7 meter. De tweede maand heerste er al dysenterie; van de Zusters waren er een tiental zeer ernstig ziek. De keuken was onder de blote hemel. Eén kraantje voor drink- en waswater ... een school is nu eenmaal geen woonhuis. Daar ontbrak heel wat.

Al enige malen hadden we verzocht in het vrouwenkamp het H. Misoffer te mogen opdragen, doch dit was steeds geweigerd. Nadat we een kleine twee maanden waren geïnterneerd bezocht ons de Japanse commissaris van politie. Hij was buitengewoon goed gehumeurd en dit leek me een goede gelegenheid om het verzoek te herhalen. Nauwelijks was ik uitgesproken of ik had al zijn antwoord: „Tida — Neen!" Het leuke van het geval was, dat, toen hij zijn rug gekeerd had, hij aan een der inheemse begeleiders vroeg: „Apa dia bilang — Wat zegt hij?" „Hij wil in het vrouwenkamp gaan bidden." De Japanner keek nog eens om en liep door.

Toch kregen we die dag een verrassing. Voortaan zouden de cellen overdag niet meer op slot zijn, mochten we ons op het binnenplein vrij bewegen, indien we niet buiten behoefden te werken. Dat was een stap in de goede richting, waarvoor we allen zeer dankbaar waren. Voor ons was het een welkome gelegenheid om de kinderen bij elkaar te brengen voor godsdienstonderricht. 's Zondags was er nu voortaan Hoogmis met

preek en hielden de Protestanten hun kerkdiensten. Deze godsdienstoefeningen werden druk bezocht en werkten bijzonder mee om het kamp-moreel op peil te houden. Tot dit doel zouden ook verschillende geïnterneerden lezingen en voordrachten houden over religieuze en profane onderwerpen.

De Japanners kwamen nooit luisteren als je met je toog aan voor de mensen stond.

Verschillende andere plannen, zoals een schooltje en zangkoor konden voorlopig niet doorgaan, want....

DE INDO-EUROPEANEN WORDEN VRIJGELATEN.

We hadden al zo iets horen fluisteren: kans op vrijlating! Onophoudelijk doken weer de geruchten op van grote geallieerde overwinningen ter zee, de Amerikanen waren in aantocht.... Er waren twee vliegtuigen over de gevangenis komen razen, wat een geweldige hoera-stemming verwekte: twee gevangen Australische vliegeniers waren vanaf het vliegveld te Palembang ontsnapt in Japanse toestellen!

3 Juli moesten we allen aantreden en werden we in twee groepen ingedeeld: volbloed Europeanen en Indo-Europeanen. De namen werden genoteerd. De volbloed Europeanen kregen een driehoek achter hun naam, de Indo-Europeanen een kruisje. Daarna marcheerden we allen af naar het residentie-kantoor. Het zag er zwart van het volk en tot ons aller vreugde verschenen ook de vrouwen. De vreugde van het weerzien had ook zijn droeve zijde. Vele vrouwen waren in die paar maanden jaren verouderd en zagen er ziekelijk uit. Het was droevig om te zien hoe sommigen van hen, verzwakt als ze waren, door anderen ondersteund werden. Hun blikken gingen langs onze rijen, ze zochten hun man, hun zoon; tranen blonken in die zoekende ogen. Het was streng verboden met elkander te praten. Mannen, die naar voren drongen om hun vrouw of kinderen te begroeten, werden in de rijen terug gestompt.

.De Japanse resident der Lamponse Districten trad naar voren. Men zei, dat hij in het Japans bad. Dat leek me nogal vreemd. Er werd gebogen, handen en armen gestrekt, het volk deed mee: het leek wel ochtend-gymnastiek. Wij begrepen er niets van. De resident kwam van zijn verhoog, rende op een draf een paar straten door en alles wat aan inheemse ambtenaren of anderszins in Japanse dienst was, holde mee. Wij stonden maar te kijken en wisten niet hoe we het hadden. Toen ze terugkwamen werd medegedeeld, dat de volbloed Europeanen naar de gevangenis zouden terugkeren. Heel even lukte het me nog enige Zusters enkele woorden te zeggen. Daarna heb ik allen een generale absolutie gegeven. Een uur later kwamen de Indo-Europeanen naar de gevangenis om hun koffertje te halen. Allen, behalve enkele ambtenaren, waren vrij.

De gevangenis liep aardig leeg. We bleven nog met 54 man. Er hing een zware stilte binnen de muren. Wij zouden dus moeten blijven! De volgende dag was het weer aantreden voor buitenwerk. Er was geen stemming. De bewaking was strenger dan ooit: met levensgevaar kon je die dag iets binnen krijgen. Dat was de laatste dag dat we buitenwerk hadden. 's Avonds kwamen Japanse officieren en gaven ons het in beslaggenomen geld terug.

VERHUIZEN.

We zouden een ander kamp krijgen. 6 Juli was het inpakken. Verhuizen! Waarheen? De onzekerheid duurde niet lang. We stapten de gevangenis uit en waren spoedig overgebracht met onze koffers. Een protestants kerkje, dat een 300 meter van de gevangenis lag werd ons nieuwe „home". Het was een heel aardig gebouwtje en ruim genoeg voor 54 kerkgangers; maar om er met evenveel man te wonen, te slapen, om de hele dag door te brengen op het kleine boomloze erf, zonder keuken, zonder toiletten, ... dat bleek den Japanners zelf toch te bar nadat ze er ons eenmaal hadden ingestopt.

De volgende morgen mochten we weer „verkassen". Ditmaal naar het woonhuis van den heer Kuipers, eigenaar der ijsfabriek te Tandjong Karang. We doopten het de „Kuiperan" en we huisden er tot 14 Februari 1943.

Hier beleefden we onze beste interneringstijd. Werken buiten het kamp hoefden we niet meer. Er bleek daaromtrent onenigheid te bestaan tussen het Japanse militaire en civiele bestuur. Het was trouwens al eens voorgekomen, dat hogere Japanse officieren de Nederlandse ambtenaren van het werk hadden weggestuurd met de mededeling: het past niet, dat jullie hier als koelies werken. De legerleiding had het dus zeker gewonnen.

De behuizing in de „Kuiperan" was veel beter. Er waren vijf grote kamers. In elk vertrek huisden tien man, terwijl de overigen een plaatsje vonden in de bijgebouwen. Ook de voeding was beter dan in de gevangenis. Al had men ons gezegd dat we voortaan van het teruggekregen geld moesten leven, ze voorzagen ons ruimschoots van rijst, meer dan we op konden. Groente, vlees en vis was er zeer weinig, maar de Japanners stonden toe, dat een Maleier met ons eigen geld bijvoeding kocht. De man berekende wel een driedubbele winst, maar knoeide heerlijk met ons mee. Hoofdzaak was, dat de Japanners er niet achter kwamen voor hoeveel geld er bij gekocht werd, want ons officieel kamp-bezit van 1500 gulden was spoedig geliquideerd.

Hadden we eerst weinig bewegingsvrijheid, omdat slechts een klein gedeelte van het erf tot onze beschikking stond, na

een week werd het hele erf vrijgegeven tot aan de buiten bedrijf zijnde ijsfabriek. Enkele maanden later werd hier nog een stuk weiland van een hectare aan toegevoegd. Nu konden we ook gemakkelijk de ijsfabriek bereiken. Er werden van daar heel wat planken weggesleept, waarvan we slaapplanken en bankjes maakten. Een drietal oude verongelukte vrachtauto's, die op het erf stonden, werden gesloopt en leverden materiaal voor tafeltjes, rekjes en .... klompen. Het grote voordeel van de „Kuiperan" was, dat we van daaruit onbeperkt smokkelcontact hadden met de mensen van buiten. Nu kwam letterlijk van alles binnen, zelfs een radio, al wisten dit begrijpelijkerwijze slechts de ingewijden.

Wij voelden ons al gauw stukken beter. Er kwam nieuw leven in het kamp. De plannen, die in de gevangenis al besproken waren, konden nu worden uitgevoerd. We hadden er voor te waken, dat geen sleur van luieren en praten over ons kwam. Studieboeken en goede lectuur waren noodzakelijk. De Duitse Zusters waren hierin onze grote helpsters. Verschillende boeken kwamen binnen. Godsdienstlessen en taallessen begonnen. Er werd ijverig Engels, Javaans, Maleis gestudeerd en zelfs werd Latijnse les gevraagd en gegeven. Er kwam een gymnastiek-club die elke morgen aantrad en later op de dag zwaardere oefeningen deed. Een mannenkoor onder leiding van Pater Tromp heeft ons vele prettige uren bezorgd. De vooravonden zijn in Indië bijzonder mooi. Dan zaten we buiten bij elkaar, het koor zong drie- en vierstemmige liederen. De Leeuwerik werd genomen en allen zongen mee. De laatste dagen voor Kerstmis werd druk gerepeteerd. Een vierstemmige Mis en een Kerstoratorium, dat een tweede opvoering beleefde. En wat in Nederland nog niet gezongen is: „Een lied voor het prinsje", dat geboren was. Van twee kanten was bericht gekomen: „Een prinsje geboren!" En bloc stapten wij naar den geïnterneerden Resident, die voor ons het koninklijk gezag vertegenwoordigde en we feliciteerden hem met dit zo blije vaderlandse gebeuren. Prinses Margriet zal ons dit niet ten kwade duiden, dat ze als Prinsje ons kamp binnenkwam.

Hadden we in de gevangenis maar één Mis-koffer, hier in de „Kuiperan" werd het beter. Vanuit Pringséwoe wisten de Duitse zusters er ons nog drie te zenden en we hadden het grote geluk dat elke Priester dagelijks het H. Misoffer kon opdragen. Verschillende kampleden woonden drie á vier H. H. Missen bij.

Veel last van de Japanners hadden we niet. De bewaking geschiedde toen nog door inheemse politie, die vroeger in dienst was geweest van het Ned.-Indisch gouvernement. Zij deden wel eens een oogje dicht, als er gesmokkeld werd. Veel moeiten bezorgden wij hun echter niet. Het gedrag in het kamp was goed. Vluchten, och, dat wisten ze wel, niemand dacht daaraan.

Het zou heel gemakkelijk zijn geweest het kamp te verlaten, je een paar dagen te verbergen; doch waar moest je heen met je blanke kleur; iedereen zou dadelijk merken: „Dat is een Europeaan!" Het was niet mogelijk zoals in Europa om onder te duiken zonder dat anderen je aan je gang of postuur herkenden.

Doordat we gemakkelijker contact met de buitenwereld hadden, kwamen de Katholieken ons vaak bezoeken. Nooit hebben wij met hen een woord over oorlog of politiek gesproken. Ze kwamen tot ons omdat we Priesters waren. Veel goed konden wij aldus doen. 's Morgens werd meermalen door de omrastering heen de H. Communie uitgereikt. Op afgesproken dagen brachten de Javaanse Zusters en ook anderen de H. Communie naar het vrouwenkamp, naar de Duitse Zusters, naar Javanen, naar Chinezen, naar Indo-Europeanen. Vaak heeft Onze Lieve Heer zijn Stille Omgang gehouden door de Lampongse Districten. In de tijd, dat we te Tandjong Karang geïnterneerd waren ging bijna geen week voorbij zonder dat de H. Communie aan de Christenen werd uitgereikt.

Het trouwe bezoek der Christenen deed andersdenkenden wel eens zeggen: „Jullie pastoors hebben toch wel het meeste contact met buiten; daar moet toch wel een bijzondere band zijn; ik had me vroeger nooit kunnen indenken dat de inheemsen zo'n goede Christenen zouden zijn!"

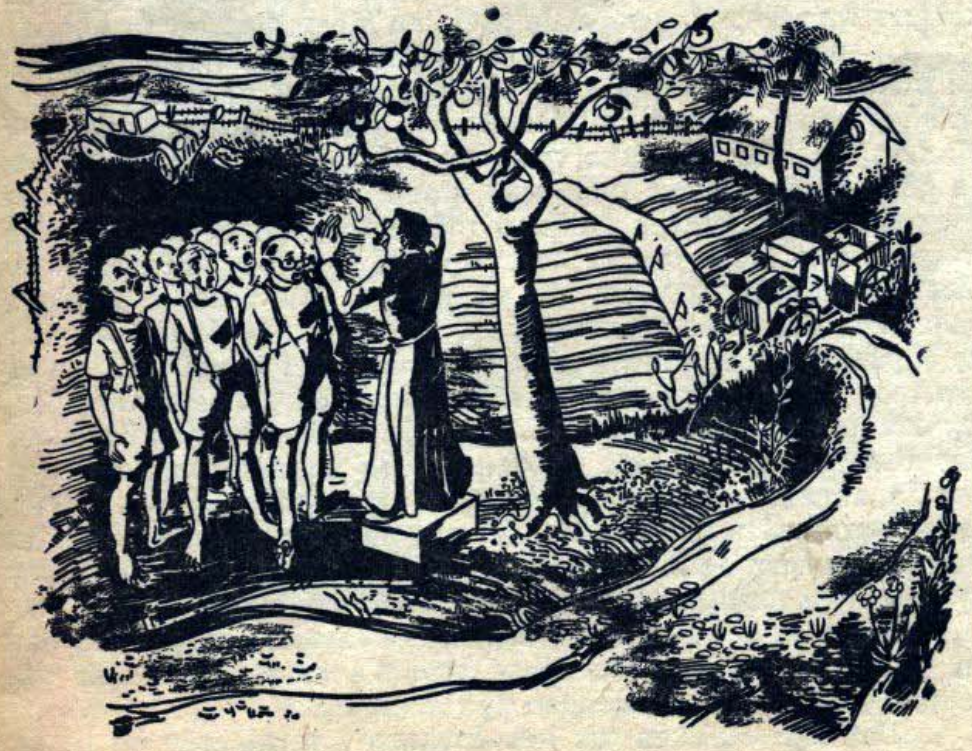

HUISZOEKING.

Toch beleefden we nog wel eens spannende ogenblikken.

Eind November 1942 moesten we 's morgens plotseling aantreden. We hadden juist het H. Misoffer opgedragen en drie van de vier altaartjes (slaapplanken op twee schragen) waren nog niet opgeruimd. We traden buiten aan en werden vier à vijf keer geteld. Een was er ziek. En drie werkten er in de keuken. Eindelijk klopte het. We werden naar de wei gestuurd en kregen bevel daar te blijven tot nadere orde.

Drie Japanners trokken het huis binnen.

Was dat even vervelend! Huiszoeking! Nu liepen we er in...

Een voor een moesten we binnen komen. Koffers openen en alle papieren afgeven. Daar werd nogal een en ander gevonden, o.a. een pak brieven, dat klaar lag om naar Java te worden verzonden. De eersten hadden het kwaad te verantwoorden: geen snippertje papier, dat aan de aandacht der heren ontsnapte. Alle papieren werden gebundeld. Hoe langer het onderzoek duurde, des te meer beweging ontstond er op de wei. Iedereen had wel iets, dat hij liever niet in handen der Japanners zag! Langzaam aan drongen we het erf op. De bewaking bleek wat milder. Op een bepaalde kamer, waar nogal wat papier was in beslag genomen, bleef een der ambtenaren heel handig en onnozel de Japanners „helpen". Hij opende de koffers, schudde kledingstukken uit. De Japanners vonden het best, maar de ambtenaar was wel zo slim bij het inpakken der koffers de meest bezwarende stukken weer mee op te bergen.

De pastoorskamer werd het laatste onder handen genomen. Al hielden we ook bijna allen een dagboek bij, ze vonden niets! Ik sliep naast pastoor Mikkers en we waren natuurlijk tegelijk binnen. Doordat de altaartjes nog stonden opgeslagen, zagen ze onze koffers eerst niet eens staan. Voor ons gold het: de boekentas van pastoor Mikkers mocht in geen geval gevonden worden. Het lukte ons ze heel eenvoudig te verdonkeremanen. Met z'n tweeën trokken we de koffer van pastoor Mikkers onder een der altaartjes vandaan, maar zo, dat de deksel naar de Japanners toe omhoog ging en recht bleef staan. Ik nam er een toog uit en liet die terwijl ik rechtstond geheel openvallen. Op dat moment liet Pater Mikkers zijn boekentas handig onder het altaartje verdwijnen. De lange toog zwaaide voor de ogen der Japanners, die beet genomen werden zonder dat ze er het minst vermoeden van hadden. IJverig haalden we de hele koffer leeg en wierpen de uitgenomen kleren boven op de tas. Het was in orde! We mochten heel de zaak weer inpakken.

Enig was het met Pater Borst, die Javaans gestudeerd had en schriften vol met Javaanse thema's bezat. Volmaakt onschuldig. Maar .... ze vonden zijn dagboek.

„Dat zijn stukken uit het Javaans", verklaarde de pater.

De Japanner nam steekproeven. Hij wees een Nederlandse regel aan. „Hoe luidt dit in het Javaans?"

De zondaar begreep onmiddellijk, dat de man geen woord Nederlands kende. De Pater vertaalde leukweg een keurige Javaanse zin. De man was tevreden over de vorderingen! Overigens werden ook op deze kamer de uitgelegde stukken weer handig binnengehaald, toen we de Japanners beleefd hielpen de buit naar hun auto te brengen.

Al met al was het toch een zenuwslopende morgen geweest en.... de Japanners hadden wel degelijk wat gevonden. Gelukkig, de radio vonden ze niet. Maar er was het pak brieven voor Java. Er moest dus contact met Java zijn! En bovendien een dagboek van een slim dom mens, waarin alle nieuwsberichten waren neergepend, die ons via de radio hadden bereikt....

Een week vóór Kerstmis werden vijf mannen door de Kempe weggehaald. Die hadden een kwade week. Zo goed als geen eten, opgesloten in een hondenhok, zoals ze het zelf betitelden. Elke dag ondervraagd. Gelukkig waren er geen klappen gevallen, al hadden ze er angst genoeg voor gehad. Kerstdag kwamen de booswichten vermagerd en ongeschoren het kamp weer binnen. De volgende dag beloofden wij allemaal voortaan braaf te zijn (beloven is altijd nog gemakkelijk) en toen werd het kwaad, dat vroeger gebeurd was, weer vergeven!

Vanuit de „Kuiperan" hadden we regelmatig schriftelijk contact met het vrouwenkamp, dat op een kwartier afstand van ons gevestigd was in de tweede verdieping van een huis. In de onderste vertrekken huisde de wacht. De „duiventil" was een niet-onaardig bedachte naam. De vrouwen stelden het er behoorlijk. Ze konden nog beter smokkelen dan wij! Toen de Japanners daar kwamen voor hun huiszoeking, was er al lang bericht van het mannenkamp binnen en zo kwam het dat de Japanners de vrouwen heel wat braver bevonden dan de mannen. Daar was nu letterlijk niets!

Zo gingen de dagen voorbij. Het leven was dragelijk, maar het verlangen naar vrede en vrijheid groeide.

Toen dook er weer gefluister op over verhuizen en het zou nu pas echte internering worden volgens de internationale wetten! We zouden naar de school en het klooster van de Zusters te Tandjong Karang worden overgebracht. De vrouwen zouden ook komen. Gehuwden en gezinnen zouden een eigen kamer krijgen. Dat hadden we nooit durven denken!

GEZINSINTERNERING.

14 Februari 1943 werd ons kamp naar het Zusterklooster overgebracht. De ongehuwde mannen en zij, van wie de echtgenoten op Java waren, werden in de school ondergebracht. De vijf mannen, wier vrouwen in het vrouwenkamp waren mochten een kamer uitzoeken. De alleenstaande vrouwen en kinderen zouden het internaat betrekken.

Vijf dagen later kwamen de dames en telde het kamp 101 inwoners. De geestelijke stand was goed vertegenwoordigd: 20 Zusters, 10 Pastoors, 4 Broeders, ruim een derde van de totale kampsterkte. Er waren drie keukens. De gezinnen kookten apart. Zo ook de alleenstaande dames en als derde groep de alleenstaande mannen. In het begin liet het zich nogal aardig aanzien. Over de behuizing viel niet te klagen. In lokalen van 7 bij 7 meter woonden 9 à 10 man. Dat ging best. Gaarne hadden we een der lokalen vrij gehouden voor kerk en school, maar de Japanners zo langzamerhand kennend, durfde men dit niet aan, daar zo'n lokaal later zeker voor iets anders zou worden bestemd. Na een paar weken hadden we een geregeld kampleven. Voor de Eerw. Zusters, Katholieke vrouwen en kinderen was het een hele troost na maanden weer geregeld de H. Mis te kunnen bijwonen en de H. H. Sacramenten te kunnen ontvangen. 's Avonds werd gemeenschappelijk het Rozenhoedje gebeden. Omdat er meer ruimte was, konden we als religieuzen onze gemeenschappelijke oefeningen houden zonder dat we anderen tot last waren. De Zusters van het Allerheiligste Hart van Jesus uit Moerdijk hadden een eigen zaaltje, zoals ook de Zusters Franciscanessen van Denekamp. Dat waren twee kloostertjes. Tien Paters en Broeders waren in één schoollokaal ondergebracht, maar de andere vier kwamen daar voor de gemeenschappelijke gebeden, maaltijden, recreaties en conferenties. De derde kloostergemeente van het kamp! 's Morgens werden zeven H. H. Missen opgedragen in het lokaal, waar de Pastoors huisden. Daar kwamen de mannen ter kerk. Drie H. H. Missen bij de Zusters van het Allerheiligste Hart van Jesus, waar de vrouwen en kinderen bij tegenwoordig waren.

Als het H. Misoffer werd opgedragen was het stil in het kamp. Van buiten werd men niet gestoord. Dan hing er een stille, reine sfeer. Vaak is me gezegd: „Geloof je wel, als jullie de H. Mis opdragen, dat dat een van de fijnste ogenblikken van de dag is. Ik ben wel niet Katholiek, maar dan is alles stil, dan voel je je gedrongen om te bidden, dan bid ik op mijn manier, ik vraag Gods hulp voor mijn vrouw en kinderen."

Voor de kinderen openden de Zusters een schooltje. Een der lokalen werd tot dat doel dan tijdelijk één uur ontruimd. Het was wel behelpen met de leermiddelen, maar ook op dit

punt wisten de Duitse Zusters van verre te helpen: leien, krijt, schriften, inkt en ook enkele schoolboeken. Het ging en de kinderen deden hun best. Een drietal kinderen deed daar de Eerste H. Communie. Het zangkoor, dat in de „Kuiperan" zijn goede invloed had doen gelden, werd hier versterkt: gemengd koor, herenkoor, dameskoor.

De studie werd weer ter hand genomen, onder de bomen zag men groepjes zitten, die een of ander studieonderwerp bestudeerden of bespraken.

Het eten was goed te noemen. Van over de draad kwam 's avonds nog al eens iets binnen. En via den Maleier, die door de Japanners werd aangewezen, kon onbeperkt worden bijgekocht.

De vrouwen, meer actief dan de mannen, begonnen op het ruime terrein groententuintjes aan te leggen. Sommige mannen deden dat toen ook, maar de animo was niet verbijsterend.

HET WORDT SLECHTER.

Er kwam hoog Japans bezoek. Ze gingen het kamp rond en het was te merken: er was een en ander niet in orde. De volgende morgen mocht de Maleier geen inkopen meer doen. Grote hoeveelheden bamboe werden aangebracht. Een hoge bamboe-omheining kwam om het kamp heen, zodat we niet meer op de weg konden zien. Het contact met de buitenwereld werd veel moeilijker. Smokkelen vroeg veel meer overleg en

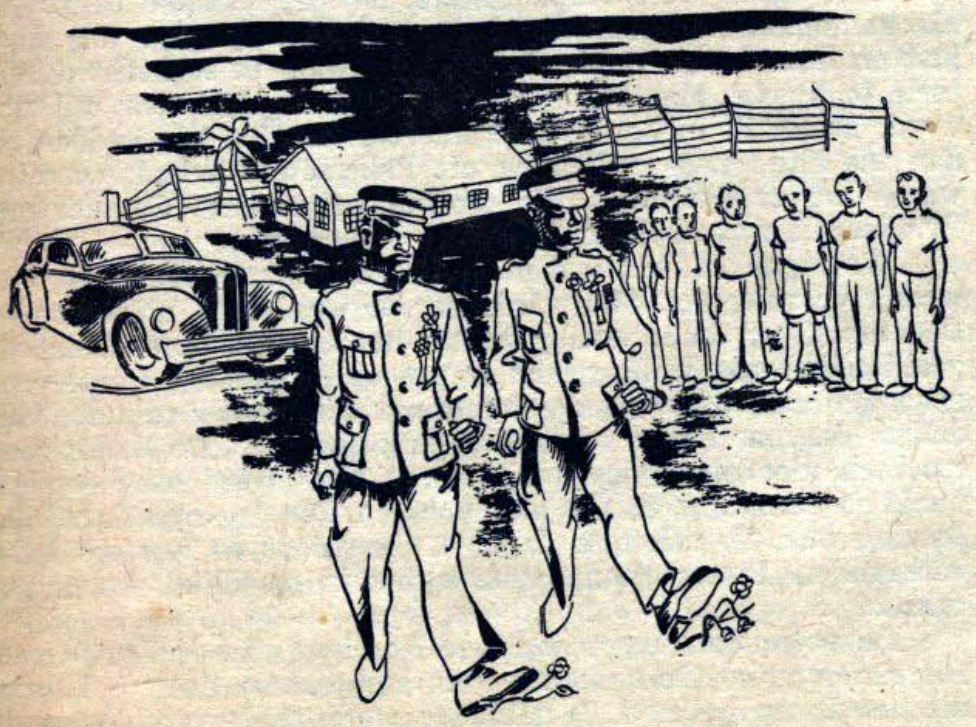

durf. Op de levensmiddelen-rantsoenen begonnen ze te beknibbelen. Groente werd gehalveerd; rijst, die tot nu toe in voldoende hoeveelheid was verstrekt, werd op 300 gram gesteld per dag; fruit kwam zo goed als niet meer binnen. Tweemaal in de week kregen we 5 KG. vlees voor heel het kamp, liefst kinnebak, zodat de keuken er niet veel van wist te maken. Ons lichaamsgewicht reageerde hierop onmiddellijk en na enkele maanden hadden we al de eersten met gezwollen voeten: hongeroedeem. We deden alles om de zieken te helpen; hoge prijzen werden betaald om de noodzakelijkste levensmiddelen en medicijnen binnen te krijgen. Met ijver werd er getuinierd om straks toch iets te hebben. Na een maand stonden er heel wat papaja-bomen, die na acht maanden veel vruchten konden opleveren. Dan kwam plotseling bevel .... dat iedereen in de tuin moest werken, aangezien er over twee maanden geen groente meer zou verstrekt worden. Het voedsel was niet berekend op het verrichten van zware, onwennige arbeid. Tuinieren was nu uitsluitend mannenwerk, de vrouwen hielpen mee met besproeien en verstelden onze kleren. Al hadden de Japanners nooit voor zaad of planten gezorgd, er stond van alles, zaad en planten waren van buiten binnen gesmokkeld. Het is hard werken geweest om van de oude speelplaats een groenten-tuin te maken. Onze groente deed het aardig, maar .... we zouden er niet veel van genieten. Het verhuizen hing weer in de lucht.

Geleidelijk kwamen er meer zieken: opgezwollen ledematen, dysenterie. De Zusters, die vroeger in het ziekenhuis te Metro werkten, waren weer verpleegsters. Moeder Arnolde fungeerde als kampmoeder; mensen helpen, zieken verplegen was haar lust en haar leven. Begin September kwam ik zelf met dysenterie te liggen. Met Pater Mikkers, die een dag voor mij ziek werd, kwam ik in het ziekenkamertje terecht. We hadden tot dan toe altijd nog medicijnen uit Pringséwoe gehad, maar nu waren we er doorheen. We troffen het slecht! Contact met Pringséwoe was in die dagen bijna onmogelijk.

We lagen al drie weken in het ziekenkamertje met o zo weinig vooruitgang. Mijn medebroeder werd zelfs uitgesproken slechter. Over de schutting kwam het bericht binnen, dat de geallieerden op Sicilië geland waren en de landing schitterend geslaagd was. Wat was de stemming ineens weer prima! Maar daags daarna kwam plotseling huiszoeking. De kampleden mochten niet meer van hun kamer. Alles werd overhoop gehaald en elk stukje papier meegenomen. Die dag was ik blij dat ik ziek was. Ik heb m'n dagboek toen door de Zusters laten verbranden. Liever geen dagboek dan in moeilijkheden te geraken.

De volgende morgen werd de Resident van de Lampongse Districten en enkele andere hogere ambtenaren door de Kempe uit het kamp gehaald. 's Middags werd medegedeeld, dat de

mannen den volgenden dag zouden verhuizen. De Kempe kwam nog eens kijken en andere ambtenaren plus de oudste Pastoor moesten meegaan. Pater Mikkers, de oudste, was ziek. De tweede, ikzelf, ook. Zo viel het lot op den goeden Pater Hermelink en werd hij het kind van de rekening. Velen werden bij de Kempe mishandeld, de Resident en de Commissaris van politie werden gedood, maar dat wisten we toen nog niet.

OP REIS.

Het afscheid van Tandjong Karang was het afscheid van de vrouwen tevens. Tot laat in de nacht is er gepakt en gepraat. Op ons ziekenkamertje was heel wat bezoek. Alle moeite was gedaan om ons, zieken, het transport te besparen. Maar alles tevergeefs, we moesten mee. Toen we 27 September vertrokken, dacht iedereen, dat Pater Mikkers het nooit levend zou halen. We zaten die hele dag in de trein. Aan de stations, waar de trein stopte, was voedsel in overvloed, maar we mochten niets kopen en moesten binnen blijven. We reden door tot Palembang, waar we per vrachtauto naar een particuliere Chinese school gingen. Hier waren reeds de geïnterneerden van Benkoelen ondergebracht, enige uren voor ons. De volgende morgen was het om vier uur dag en bracht een rivierbootje ons naar Muntok op Banka. Vrachtauto's stonden hier op ons te wachten. Waar zouden we worden ondergebracht? De geallieerden waren op Sicilië geland; in Indië zouden ze toch ook spoedig beginnen. Natuurlijk, de Japanners brachten ons alvast uit de gevechtslinies. Het liep op het einde! We zouden zeker een best kamp krijgen.

De auto's reden ons door Muntok, geen mens was er te zien. De auto's stopten voor .... de gevangenis. Dat had niemand verwacht. De gevangenis voor levenslangen, ons nieuwe home!

MUNTOK, HET BERUCHTE.

Toen de Japanners Banka bezetten, hadden ze in deze gevangenis een paar duizend Chinese koelies gepropt, die allerlei werkzaamheden voor hun heren kregen op te knappen; Chinezen, zo maar in de straten van Hongkong en elders opgepakt en naar Indië getransporteerd. Deze koelies waren na enkele maanden allen omgekomen door dysenterie, beri-beri enz. Dit getuigden Engelse geïnterneerden, die na hun stranding op Banka ook een paar weken hier hadden gelogeerd voordat ze naar Palembang afgevoerd werden (1942). Op het strand te Muntok waren, volgens dezelfde zegslieden, verpleegsters met machinegeweren neergemaaid, toen ze uit de reddingssloepen

aan land gingen. De hel van Muntok was nu ons thuis! De gevangenis ons kamp!

In het begin, dat we te Muntok zaten en de dood onze rijen nog niet zo verschrikkelijk gedund had, waren we met ongeveer 700 man. Later kwamen daar nog 200 man bij uit Pangkal Pinang. De cellen en zalen der gevangenis waren ons dagelijks verblijf. 200 Man logeerden in de koelie-afdeling der Banka-Tinwinning, die door een gang met de gevangenis verbonden was. Het geheel was onderverdeeld in blokken, terwijl na de komst der bovengenoemde 200 man zes zaaltjes tot ziekenhuis werden ingericht. De kampleden kozen hun kampbestuur, voorzitter en vier leden. Dezen traden ieder half jaar af en waren herkiesbaar. Zij hadden de dagelijkse leiding. Een hunner of anders een toegevoegd iemand fungeerde als verbindingsofficier, die de kampwensen aan de Japanners overbracht en die de meeste beslissingen en wensen van de Japanners omtrent ons te incasseren kreeg. Dat we te Muntok en later te Belalau steeds dezelfde verbindingsofficier hadden, getuigt wel van zijn geschiktheid. Het kampbestuur werd bijgestaan door een college van „ouderlingen" of prominente figuren. Elk blok had zijn blokleider; drie blokken hun wingleider. Kwam er iets bizonders ter sprake, dan vergaderde het kampbestuur met blok- en wingleiders, na vooraf de zienswijze der „ouderlingen" te hebben ingewonnen. Resident Oranje als oudste der Residenten en hoogste vertegenwoordiger van het Nederlandse gezag had in moeilijke aangelegenheden het beslissende woord.

Bepaalde werkzaamheden hadden hun eigen hoofdman, b.v. de houthakkersploeg, de keukenploeg, de tuinploeg, groentenschoonmakers enz. De doktoren hadden de leiding over het ziekenhuis en de polikliniek.

Opstaan was officieel om zes uur, maar om kwart over vijf en later om half zes was er H. Mis. Om zes uur appèl. Bloksgewijze traden we aan in rijen van vier. Daarna ontbijt, als de koks tenminste niet te nat hout hadden en er hout was. Zeven uur aantreden der verschillende werkploegen. Zij, die die dag vrij van werk waren, konden hun kleren wassen of herstellen, lezen, studeren, kaarten, praten, roken als er tabak was.

In de voormiddag vielen de officiële polikliniek-uren; wegens het grote aantal zieken ging daar ook een gedeelte van de namiddag mee heen. De doktoren deden de ronde door de blokken, indien ze zelf niet te ziek waren.

Om een uur middageten. Het program vermeldde drie maaltijden; vaak waren het er slechts twee: gebrek aan voedsel, hout en gezonde koks. Waren er slechts twee maaltijden, dan stond het middageten op drie uur of half vier. Bij het drie-maaltijden-program was de derde maaltijd om half zes. Gelukkig — want de ellende ware niet te overzien geweest,

getuige die Chinese koelies vóór ons — hebben we te Muntok nooit verplicht werk buiten het kamp behoeven te doen, zoals dat wel in andere kampen is voorgekomen: spoorlijnen en vliegvelden aanleggen enz.

Alle werk werd hier verricht ten goede van het kamp. Vaak was het heel moeilijk de nodige krachten voor de verschillende werkzaamheden te vinden, vooral toen tenslotte zo goed als iedereen ziek was.

Te zes uur 's avonds avond-appèl. Het licht bleef aan tot acht uur. Voorschrift was dan te gaan slapen, maar de eerste maanden bleven de mensen buiten bij maanlicht praten. Allengskens werd dit minder tot men tenslotte niemand meer buiten zag. Je „bed" was je plaats voor dag en nacht.

Appèl werd door de Japanners altijd ernstig genomen: dat moest kloppen. Het klopte natuurlijk altijd, als het maar niet onverwachts kwam! Het begon en eindigde met een diepe buiging voor de Japanners. Die buiging was secuur werk voor de eerste rijen, achteraan was het moeilijk te controleren; daar ging het slordig aan toe. Het hing er trouwens ook vanaf welke Japanner het appèl afnam. De „aap" liep vlug de rijen langs, kon denkelijk niet tellen; de „neus" had buien, als hij teveel gedronken had was het moeilijk kloppend te krijgen. Enkele keren was er nacht-appèl. De allereerste keer waren er een paar afwezig, op het smokkelpad; later klopte het ook 's nachts altijd! De afwezige smokkelaars werden er handig bijgesmokkeld.

ETEN.

Ons verblijf te Muntok leek wel op een systematische hongerkuur, met de bedoeling ons uiteindelijk onder de grond te interneren. De eerste maand was het eten niet kwaad, daar de grote groep geïnterneerden, die van Palembang kwam enkele zakken bonen en katjang-idjoe (een soort groene erwten) hadden meegebracht. Bovendien was er een Chinees, bij wien we een en ander konden bestellen. We moesten het dubbele betalen, maar we kregen zo wat bijvoeding. Anderhalf jaar heeft deze leverancier de kampwinkel voorzien, maar ook hij wist het laatste half jaar geen levensmiddelen meer binnen te krijgen. Er is heel wat op dezen man gebromd en gescholden; in hoeverre gerechtvaardigd moet nog worden bezien, daar hij met zijn leveranties van de Japanners afhankelijk was.

Het eten, dat de Japanners verstrekten was zeer verschillend, zowel in kwaliteit als hoeveelheid. Men had wel eens een week practisch dubbel rantsoen, maar dat was ook altijd het teken, dat er een strengere hongerkuur werd ingezet.

De eerste helft van 1944 is de gezondheid er zeer ondermijnd geworden. Officieel kregen we 180 gram rijst per dag,

maar op je bord was het veel minder. 's Morgens en 's avonds kregen we een bord zogenaamde ongel-ongel; op een emmer kokend water ging een kilo oebi-meel, net stijfsel; je kon er reuzegoed mee plakken; dat was onze pap. Dit meel was zo slecht, dat het practisch niet de minste voedingswaarde bezat. Allerlei ziekten braken uit. Iedereen zat met huidziekten; sommigen van top tot teen onder zweren. Voeten zwollen op, hoofden kregen een dubbele grootte. Bij sommigen zette het hele lichaam op, beri-beri, daarna zogenaamde dyssenterie. In een maand tijds steeg het aantal hospitaal-patienten van 15 tot ver over de 100. Onze verbindings-officier deed zijn best en wees op het grote sterftecijfer, dat onvermijdelijk komen zou indien niet krachtig en ogenblikkelijk werd ingegrepen. „Er sterven zoveel Japanners per dag", werd dan laconiek geantwoord. Kwamen er hoge Japanse officieren het kamp inspecteren, dan had je één dag beter eten, maar dat werd trouw de volgende dag weer ingehaald.

Kreeg je om zeven uur je bordje ongel-ongel, dan zag je om acht uur alweer sterretjes van de honger. Bijna allen begonnen slechter te zien. De ongel-ongel raakte eindelijk op; nu zouden we dan beter voedsel krijgen. Inderdaad, een week lang kregen we voor het kamp 300 kg. oebi per dag. Veel voedingswaarde zat daar niet in, maar het was welkome maagvulling. Maar reeds na één week werd het beschikbare kwantum 250 kilo, daalde verder tot 150 en 80 kilo, waarvan men de helft nog niet gebruiken kon, omdat de vruchten door en door rot waren. Om de maand konden we onze riemen een tot twee gaatjes kleiner stellen. Je kon zo'n riem tenslotte twee keer om je lichaam halen! Mensen die tachtig kilo wogen toen ze het kamp ingingen, wogen nu veertig of nog minder. Ikzelf ging met het formidabele gewicht van 92 kg. de internering in, maar woog te Muntok nog 47! Jammer, toen hebben de Japanners de weegschaal weggehaald en konden we geen galgenhumor meer spuien op onze gewichtsafname. Het is werkelijk een feit: als er in Muntok niet gesmokkeld en bijgekocht was, zou niemand onzer levend uit dat kamp gekomen zijn. Het aantal zieken en doden klom met de dag, bijna uitsluitend gevallen van ondervoeding. Het zegt toch wel iets, dat er van de 900 mannen in twee jaar 350 stierven!

Een der doktoren, een kundig arts en fijne mens, die handig met de Jappen wist om te springen als het er om ging iets voor het kamp gedaan te krijgen, mocht een keertje op jacht. Hij schoot een beer en het was een waar feestmaal. Er kwam ook een aap binnen, een beest waar je vroeger van rilde: overheerlijk! Honden en katten zijn geslacht. 'n Slang deed later fl. 10.—, 'n rat fl. 5.— en 'n muis fl. 2.50: mals vlees! Eieren bedorven of verbroeid? Geen nood: kuiken en al ging er gretig in! Blaren van bomen en hagen waren onze groente,

heus niet altijd te verteren door onze zwakke ingewanden. Honger, heel de dag honger. Geen fut of lust om nog iets te doen; 's nachts sliep je er niet van. Elk gesprek kwam op eten neer.

Wat werden er keukenrecepten genoteerd, bestudeerd, doorgegeven voor later, als de gevangenispoorten zouden opengaan, als we weer vrij man zouden zijn onder de Nederlandse driekleur, als de mannen weer bij vrouw en kinderen zouden zijn! Dag in dag uit werd er over niets anders gepraat als eten, eten.

„Vroeger hebben we veel te duur geleefd. Het moest allemaal boter zijn en van de beste. Maar van de klapperolie, die we vroeger niet konden ruiken of zien en waarvoor we op onze inlandse kokkie scholden als ze voor zichzelf aan het kokerellen was, man, van klapperolie, wat zijn daar een heerlijke gerechten van te bereiden!"

„Moet je zo niet zeggen. Ik heb hier een gerechtje van oebi kajoe in boter. Iets fijns!"

„Maar lees eens dit proefje van eieren met vis en jam! Wie eet er nog oebi na de oorlog!"

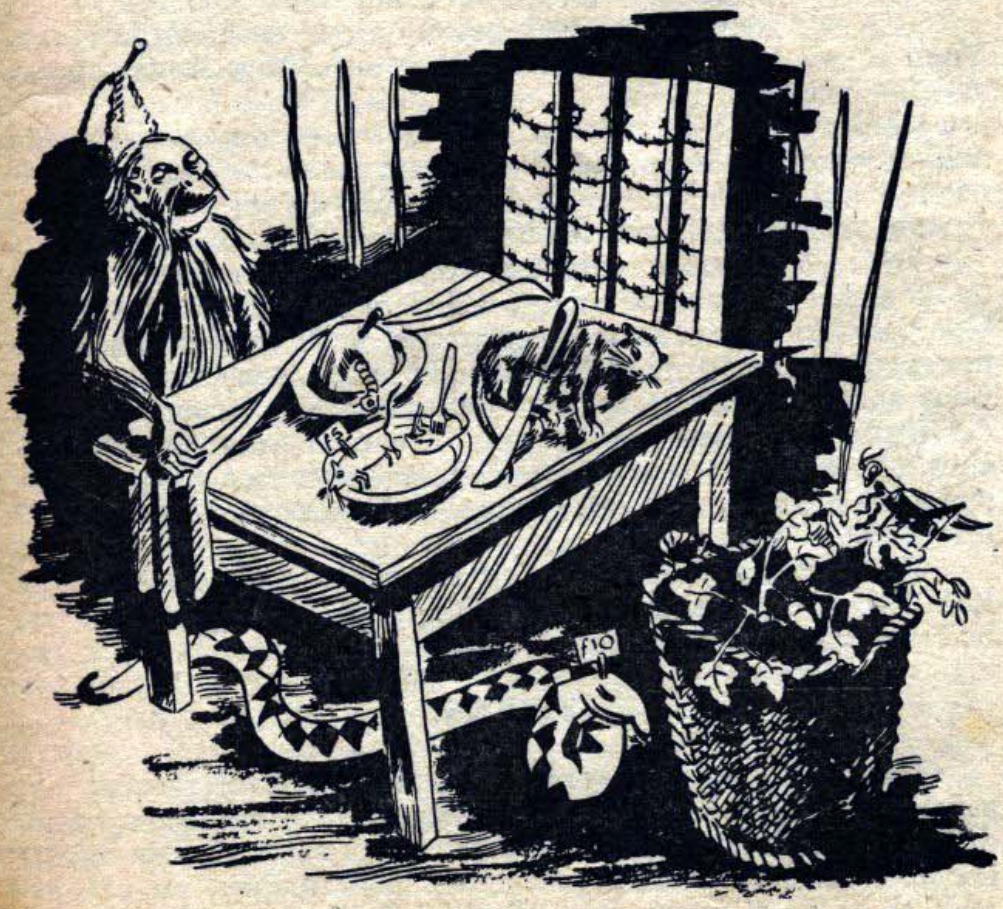

„Dat is Europees. We moeten de inheemse keuken meer leren waarderen. Ik heb twee schriften vol met Indische gerechten. Met geen goud te betalen. De baboe krijgt dat later klaar te maken. Wat heb ik in mijn twintigjarige Indische loopbaan veel gemist. De puikste gerechten en dat voor een krats."

„Nou kerel, je vrouw zal wel anders vertellen."

„Dan ken je m'n vrouwtje niet. Ze is een schat. We zullen het samen straks heel wat gezelliger hebben als vroeger."

„Ja, op de dag dat je je salaris binnenbrengt!"

„Je kunt met alles spotten, maar niet over m'n vrouw. Ze is een schat. Ik heb haar vroeger niet genoeg gewaardeerd. Zaken stonden bovenaan. Je had geen tijd voor vrouw en kinderen. Je wou de hoge ladder op. Maar dat wordt nu wel anders, als we weer bij elkaar zijn. Die Jappen, ze laten geen post door. Al in drie jaar weet ik niets meer van mijn huishouden. Maar als O. L. Heer ons nu spaart, dan zullen we het gezellig hebben, wat ik je vertel. Ze kunnen me voor mijn part vijftig gulden meer of minder salaris geven. Baboe zal inlandse koekjes voor ons bakken, voor bij de thee, waarvan ik genieten zal met mijn vrouw onder de grote waringin voor ons huis."

„Ja, we hebben wel wat geleerd, hier deze harde jaren. Maar ik wil nog wat recepten overnemen. Mag ik dat recept van jou hebben?"

„Zeker! Ik heb gisteren jouw recepten doorgenomen. Je hebt geen enkel Russisch! De tsarenkeuken had een wereldnaam, man. Als je wil, kun je die tegelijk van mij overschrijven. Je zult er geen spijt van hebben. . . ."

Zelf heb ik nooit recepten overgeschreven, maar toen ik op de ziekenzaal werkte, moest ik iedere dag schriften en losse blaadjes van den enen zieke naar den anderen doorgeven: de hongerpsychose op de ziekenzaal. Een dag voor hun dood zag je ze soms nog bezig: het was de honger, die knaagde en hun de fijnste gerechten voortoverde. Kleurige Amerikaanse affiches met worst en vlees, doperwten en worteltjes vond je vaak onder de hoofdkussens, als je op de ziekenzaal de lijken moest afleggen.

En nu de bevrijding een feit is, zullen de vrouwen wel geen lust hebben in de fijne, heerlijke, overheerlijke binnen- en buitenlandse recepten hunner mannen!

ZIEKEN.

Hadden we de twee eerste jaren van onze internering niet zoveel last gehad van ernstige ziektegevallen, na enkele maanden Muntok was de algemene verzwakking zover, dat de meeste lichamen geen weerstandsvermogen meer hadden en een gemakkelijke prooi waren voor allerlei infectie.

Toen we van Tandjong Karang naar Muntok verhuisden waren pater Mikkers en ik lijdend aan amoebe dysenterie al ruim drie weken. Het was een zware reis geweest en het was een klein wonder, dat mijn zieke confrater nog levend de gevangenis werd ingedragen. We werden beiden in het geïmproviseerde hospitaaltje opgenomen en bleken de ergsten van de negen patiënten. We kwamen hier echter goed doorheen, dank zij de bizondere hulp van onzen bisschop, die ons van alles wist toe te stoppen. Hoe hij toen en later aan zoveel verschillende dingen kwam is mij nog een raadsel, maar wat hij voor allen gedaan heeft is niet te beschrijven. Het is bekend, dat Z. H. Exc. Mgr. Dr. Mekkelholt al de kostbaarheden die hij als bisschop bezat, liet verkopen om ons leven te redden. Wat grote bisschoppen in harde tijden voor hun mensen deden, heeft Mgr. ook voor de zijnen gedaan, zo zelfs, dat hij tenslotte zelf bijna geen kleren meer had.

Na drie maanden Muntok-gevangenis begon het aantal patiënten op te lopen, vooral sinds de 200 levende geraamtes van Pangkal Pinang bij ons kwamen en het eten steeds slechter en slechter werd.

De doktoren deden een beroep op de menslievendheid en hulpvaardigheid hunner mede-geïnterneerden: verplegers vóór. We hadden er slechts drie in ons kamp, die gediplomeerd waren, maar ze waren ziekelijk en oud. Onder de vrijwilligers, die zich aanboden bleken veertien pastoors en broeders. Zes zalen werden tot noodziekenhuis ingericht, elk met een capaciteit van 20 à 30 bedden.

De polikliniek was de gehele dag open. Aan deze polikliniek was een dokter verbonden, geassisteerd door vier of meer helpers. Medicijnen? Niets en de Japanner gaf niets. Een oproep onder de geïnterneerden deed de meesten hun voorraad afgeven tot algemeen nut, al bewaarden enkelen wat ze hadden zorgvuldig voor zichzelf, als zij ziek zouden worden; of ze verkochten het later tegen zeer hoge prijzen om voedsel van de smokkelaars te kunnen kopen. Later gaven de Japanners wat kininepillen en een kist zuiveringszout en een heel enkele maal wisten doktoren of verbindingsofficier een kleine hoeveelheid van een of ander geneesmiddel los te peuteren. Beloften genoeg, maar bedroevende resultaten! Tientallen zijn gestorven, wier leven voor de prijs van een paar dubbeltjes had gered kunnen worden. Ook werd getracht medicijn van buiten naar binnen te smokkelen, vooral zwavel, die bij de Chinezen en in inheemse winkels nog te vinden was. Verder mochten nu en dan kruiden gezocht worden. Een assistent-apotheker heeft met distilleren en mengen prachtig werk verricht.

Er waren maanden, dat 7/8 van het kamp onder zweren en uitslag zat. Ieder had scabies. Van de weinige olie, die de keuken toegewezen kreeg werd nog een bepaalde hoeveelheid

afgenomen en met zwavel vermengd. Uiterste zuinigheid was hiermede geboden, maar het hielp uitstekend tegen jeuk. Die jeuk was iets verschrikkelijks, je werd er half gek van. 's Nachts konden de mensen het niet harden: rug, armen en benen, alle zere plekken van je lichaam.... Je stond op, liep naar buiten waar het iets koeler was, gooide een paar emmers water over je heen, ging weer naar bed en trachtte te slapen. Doch je draaide al gauw weer rond, krabde en schuurde en het bracht je in een meest onaangenaam humeur. Overdag nam je koude of warme baden, om het te laten uittrekken. Het hielp iets, maar dan weer die verschrikkelijke nacht!

En dan de wandluizen, honderden, duizenden! Je mat, je kleren stonken er naar. Je ving er honderd overdag, maar 's nachts kwamen de broertjes met tweehonderd opzetten. Ze zaten in het hout, in de muur, in het dak....

De polikliniek kreeg niet alleen scabies en jeuk te verhelpen, ieder kwam daar ook met grotere of kleinere wonden. Verband was uiterst schaars: gedroogde pisangstammen werden afgestroopt en dienden tot verband. Voor de polikliniek stonden verder dagelijks rijen van lichtere koortspatiënten. Het aantal patiënten varieerde dagelijks tussen de honderd en tweehonderd. En ik hoor het een Amerikaan nog zeggen: „Vandaag hebben we er driehonderd gehad."

Bij de polikliniek kwam blok na blok op. Een Engelsman fungeerde als omroeper. Zijn heldere stem overschalde de hele gevangenis: „Bloc one clinic! — Blok één kliniek." Engels en Nederlands, want tussen ons zaten ook een 150-tal Engelsen, gestranden van Singapore, wier boot op de kust van Sumatra was gebombardeerd en gezonken. Afwisselend begon blok één het eerst, dan twee, zodat iedere blok op zijn beurt eerste en laatste was. Waren de problemen in de polikliniek onoplosbaar, dan verhuisde de patiënt naar het ziekenhuis van de gevangenis.

Eigenlijk is die naam te wijds voor een plaats zonder bedden, zonder instrumenten en wat er verder tot de inrichting van een ziekenhuis behoort. Verhuisde iemand uit de blokken naar het ziekenhuis, dan nam hij zijn matje en al zijn hebben en houden mee en natuurlijk ook de nodige wandluizen.

De eerste dag dat we in de dysenterie-afdeling werkten, wilden we dweilen. We deden het met een oude broek; later hadden we zakken. Door handige blikslagers werden van oud zink en bussen emmers en potten gemaakt. Van gras zo goed en zo kwaad als het ging matrassen. Bij gelegenheid van bezoek van hogere Japanse officieren wisten verbindingsofficier en doktoren kapok van de Japanners los te krijgen, waar we toen bedden van maakten.

Op een zaal lagen de ouderen van dagen, die zich niet meer zelf konden helpen en veel met beri-beri te kampen hadden. Op zaal twee waren de lichtere koortspatiënten en herstellen-

den ondergebracht. Zaal drie was die van ernstige koortslijders. Vier was voor zweren en scabies. Vijf had zijn diphterie-patiënten. Zes was een uitbreiding van vier en vijf.

's Ochtends na het ontbijt trok de „schildersploeg" rond, die met zwavelolie de mensen in het geel zette. Sommigen kregen maar een likje, anderen werden van kop tot teen ingesmeerd, al naar gelang de ernst van het verschijnsel. Tezelfdertijd deden de doktoren hun rondgang, ieder vergezeld van twee verplegers. Een schreef op welke medicijn — voor zover aanwezig — de patiënt nodig had, de ander welk dag-dieet diende gevolgd te worden. Medicijn? Wat zuiveringszout, enkele pillen voor ernstige malariagevallen, wat inlandse kruiden-medicijn, veel tanien (sterke thee) en lavementen ter versterking der darmen. Eigenlijk was het werk der zes doktoren hopeloos, gezien het gebrek aan middelen. Hun morele steun was echter onbetaalbaar. Ze wisten de moed er in te houden of er terug in te pompen. Wat een zelfbeheersing en offerzin hebben deze mannen der wetenschap getoond! Die diëten, dat was vaak een crime voor hen. Wat werden ze dan door hun patiënt lastig gevallen. Voor maagpatiënten en dyphteriegevallen werd gezifte rijstepap voorgeschreven. Zij die aan de beterhand waren, kregen er wat zachtere groente bij; anderen hadden normaal voedsel. Het gebeurde ook vaak dat vanwege de bijzondere toestand van den patiënt een maaltijd moest vervallen. Maar iedér wilde „normaal" voedsel hebben, want dat was dan iets meer groente, helaas zo goed als onverteerbaar! En was er eens wat vlees of was de rijst in olie gebakken, dan was het vragen niet van de lucht. De zieken hadden honger, hadden iedere dag het smakeloze, zouteloze eten. Ze wilden iets anders.... Maar dat vlees betekende zoveel als zelfmoord voor bepaalde patiënten, rijst in olie zette hen weer weken achteruit.

„Toe dokter, ik heb er zo'n zin in! Nu ja, maar een klein beetje...."

Met praten, kalm praten wisten de doktoren allen te kalmeren. Maar dat vroeg tijd en geduld, vroeg bovenal tact. Was het geval toch hopeloos, dan werd wel eens iets door de vingers gezien. Dan kon de zachte groente er wel eens bij. Had dan de zieke de begeerde kost voor zich, dan lustte hij het vaak weer niet! Het vragen was enkel het verlangen veel te hebben. Van al dat jarenlange vasten hadden ze een hongercomplex.

Ten allen tijde konden we de doktoren roepen als een patiënt naar hen vroeg. Ze kwamen, bij dag en bij nacht. En die goede kerels rammelden zelf van de honger, liepen zelf allerlei infecties op!

Verschillende operaties werden door hen uitgevoerd met de meest primitieve middelen en instrumenten. Onder de rubberbomen was een laken gespannen. Twee schragen met planken dienden als operatietafel. 'n Zware operatie als het rechtleggen

van een darmkronkeling werd hierop uitgevoerd. De Japanners stonden er met hun neus bovenop. Voor dit speciale geval werd speciaal voedsel aangevraagd, ook grif beloofd maar nooit gegeven!

Toen ik na de capitulatie te Johore bij Singapore in het hospitaal lag, waren daar patiënten uit verschillende kampen: uit Burma, Thailand, Noord-Sumatra, van Java, kortom wel van twintig verschillende kampen. Ieder was buitengewoon te spreken over het prachtwerk der Nederlandse doktoren. Eén dokter slechts, een gewetenloos iemand, had een slechte naam, maar van al de overigen niets dan lof. Ik denk hier aan onzen dokter Tekelenburg! Deze kundige, maar meer nog fijne mens werd later naar de strafgevangenis van Pangkal Pinang op Banka overgebracht, waar hij stierf met 163 anderen van de 171! Een man, een standbeeld waardig.

In het algemeen droegen de patiënten hun kwalen met volle berusting. Ze wisten of wilden vaak niet weten hoe ernstig ze er aan toe waren. Maar dagen en dagen achtereen doden: drie, vier... dat werkte deprimerend. Wie in de z.g. dysenterie-afdeling kwam, had weinig hoop op herstel. En het lag daar steeds vol, schouder aan schouder! Met tweeën liep je daar zes uur wacht. Na zes uur was je dan ook finaal op van het heen en weer rennen, met schoonmaken, goedleggen.

Je had echter je rug nog niet gedraaid of ze riepen weer en opnieuw hetzelfde spelletje. Je werkte er en je deed het graag, maar de desinfectans die we hadden was slecht en later in het geheel niet meer te vertrouwen. Je besmette jezelf. Bijna allen die er werkten kregen het zelf ook, heel wat met dodelijke afloop.

Wat had je fijne kerels onder je zieken! Ik denk aan dien ingenieur, vader van twee kleine kinderen. Hij droeg alles geduldig, maar wilde zo graag blijven leven voor zijn gezin! Enkele dagen voor zijn dood zei hij opgewekt: „Ik voel, dat ik win." Ik wist toen al dat er voor hem geen hoop meer was. „Je moet O.L. Heer danken voor alle hulp van boven, jong!" Hij was niet katholiek. Dat was nu een fijne gelegenheid om hem over Gods liefde te spreken en hem tot een akte van volmaakt berouw op te wekken. Hij heeft echt en intens gebeden, gaf zich geheel aan Gods Wil over. De laatste dag, toen ik van de wacht wegging zei hij nog: „Pastoor, als ik nu moest sterven, zou ik het in vrede aannemen. Maar ik voel me vandaag zo fijn. Ik zal mijn vrouw en kinderen terugzien. Ik voel me beter." Hij gaf me de hand. Twee uur later stierf hij.

En die Engelsman, die niet wist, hoe hij je moest bedanken voor de kleinste dienst, die je hem bewees! Enkele uren voor zijn dood zei hij: „Ik voel me op de top van de berg. Ik ben zo goed al genezen. Pastoor, rol nog eens een sigaret voor me en een hele dikke voor Uzelf, op mijn gezondheid."

Wat was dat hard, die bomen van kerels daar te zien liggen, terwijl je toch wist dat er geen kans op herstel was.

Die baggermeester, reus van een vent toen hij in de gevangenis te Tandjong-Karang zat, 'n goedzak, die geen vlieg kwaad zou doen, vader van acht kinderen.

„En als ik bij Moeder de vrouw in Holland kom, zit er dadelijk 'n peuter op elke knie, in elke arm een en boven op mijn nek een paar."

„Hoe oud is de oudste?"

„Laat eens kijken. Waarachtig, die zal twintig zijn!"

„En de jongste?"

„Was twee. Dus, goed zes."

„Ik zie je al zitten met zo'n oudste op je knie, met een van veertien en zestien in je arm en die van twaalf om je hals!"

„Tjonge, wat zijn ze al groot. En ze waren toch maar zo klein toen ze geboren werden, pastoor."

Hij lag daar, zo ziek,maar zijn goed humeur bleef tot de laatste dag. De laatste nacht dat ik wacht bij hem had, riep hij:

„Pastoorke, kom eens hier. Je loopt je het eelt van je voeten. Pastoorke, weet je, toen ik in Perzië was, viel me een steenblok tegen m'n been. Zeer dat het deed! De zondvloed is er niets bij. En die scheen zwol op, dat de toren van Babel zijn broertje had kunnen zijn.Ik had geen medicijn bij de hand, maar in de goederenloods had de ingenieur allerlei rommel van

medicijntjes. Ik heb er een flesje genomen en op m'n kapotte scheen gesmeerd. 'n Mooi kleurtje, maar het hielp niet veel. Ten einde raad ben ik toen naar zo'n opa-achtige Perzische dokter gegaan. Heel geleerd keek hij naar mijn pootje, dat een poot was en zei: „Wat heb je er op gedaan?" Ik liet hem het flesje zien. Hij bekeek het van onder en boven, rook er aan en zei: „Uitstekend! Ga daar mee door." Nou, en voor die wijze raad heb ik zowat drie pop moeten betalen.... Alleh! Niet weglopen, Pastoorke!".....

„Zo, ben je daar weer! Nou, ik had drie pop betaald en daar komt me de volgende dag de ingenieur thuis en hij kwam bij me aan mijn lijdenssponde, ja waarachtig: lijdenssponde, want m'n rechteronderstel leek wel in brand te staan! Toen hij het gedrocht zag, vroeg hij, welke medicijn ik er op gepleisterd had. „Hier, kijk maar, 'n mirakels fijn flesje. De Perzische dokter zei: mirakels fijn smeerseltje."

De ingenieur bekeek het ding en begon te lachen harder dan een olifant.

„Kerel, je hebt er „Maggy" op gesmeerd!"

„Nou, wat zou dat? Maggy? Wat is dat voor jenever?"

„Maggy is voor de soep."

„Nou, mijn poot is ook in de soep."

Hij schoolmeesterde over maggy en wat je daar allemaal van kunt maken.

„Allemaal goed en wel. Mijn vrouw kent niets van die lawaaisaus en ik nog minder. Soep trek je van een varkensbout of van een stuk koe. Maggy? Dat die salamander van een Pers zo'n hannes is! En dat kost me 3 gulden!"

Het liep op een einde met de goede kerel. Hij stierf geheel overgegeven aan Gods Wil in een van de weinige nachten, dat ik 12 uur wachtliep.

Verder de man van het Prauwenveer. Een grote wond in zijn rug. Maanden voorover gelegen. Heel het lichaam was opgezwollen. Overal pijn. Je moest op je tanden bijten om je tranen te bedwingen, als je hem weer pijn moest doen. Je bloed begon te koken, daar hier geen medicijn verstrekt werd en je zo'n fijne kerel zag lijden. Je had geen doeken, niets om het den zieke gemakkelijk te maken. En toch liet deze man zich behandelen als een slapende baby. Als hij onze onmacht en onhandigheid zag wist hij met een droge zet of kwinkslag de omgeving op te fleuren.... Gods Wil geschiede, was zijn laatste woord.

Die lichamen konden zo zwaar zijn! Overal, waar je hen aanraakte pijn, pijn. Je stond voor de gekste puzzles. Dan riep je de dokter maar weer, vaak midden in de nacht. Er was zo goed als geen licht. De dokter kwam. Dan riepen er weer drie, vier: „Dokter! Dokter!" Och, het was zo droevig; je had niet de nodige hulpmiddelen, alleen wat het kamp zelf gemaakt had.

Men kan zich zo iets niet voorstellen, men moet het hebben meegemaakt.

Ondanks alle ellende bleef de stemming goed, zelfs toen we maanden hadden van 50 tot 60 doden. Ieder beschouwde zijn geval als licht, niet-gevaarlijk. Wat hebben we hier als Priester veel goed kunnen doen en ongemerkt de mensen kunnen voorbereiden op een gelukkiger eeuwigheid. Was het lichaam niet meer te redden, de ziel bleef behouden en belandde goed bij O. L. Heer. Mooie bekeringen hebben we daar meegemaakt. De overgave van de mensen was ontroerend. Gods wegen zijn wonderbaar; het missionarisleven was daar goed besteed.

SNIRKEN.

Snirken is het algemene woord voor koken, dat ieder buiten de kampkeuken om deed. Snirken: in een blikje of pannetje wat eten klaar maken.

Wil je snirken dan moet je een ketel, blik of braadpan hebben. Niemand had zo iets meegebracht. Doch er waren blikslagers, die van niets iets wisten te maken. Je vond conservenblikken uit de goede dagen, dat Indië nog vrij was; blikken van de vuilnishoop, blikken tegen een behoorlijke prijs van buiten naar binnen gebracht.

Had je het kookgerei, dan had je nog een vuurtje nodig. Het gemakkelijkste waren een paar stenen. Van oude blikken werden kacheltjes gemaakt, die niet zoveel hout verslonden. Hout was niet zo gemakkelijk te krijgen. Overal waar wat af te breken viel waren de slopers bezig. De kap van de Muntokse gevangenis moet later zeker grondig worden nagezien!

Het vuurtje was klaar op het vuur na. Lucifers waren al gauw op. Vuursteentjes zeer zeldzaam. Doch was er één vuurtje op het terrein, dan waren er in een paar minuten tientallen.

Zo had je dan alles voor elkaar. Maar wat zal er gesnirkt worden?

Sommigen hadden iets van hun middagmaal bewaard, vooral als er maar twee maaltijden waren. Anderen hadden wat groente langs de weg gevonden, als er hout gehaald werd voor de keuken. Die groente werd gekookt met peper en Spaanse peper om aan het zouteloze maal wat pittiger smaak te geven.

De smokkelaars hadden heel wat betere spullen. Daar vond je bonen, rijst, soms eieren en een kip. Vele Indische jongens en ook de meeste anderen hielden van sambals (Spaanse peper met aardnoten, groente enz.), die maakten het eten overheerlijk. Ook waren er mensen, die zich sterk voelden en nu en dan hun kampeten verkochten, dat dan de koper opbakte en waarvan hij allerlei rijstkoekjes maakte. Dit eten verkopen is een

walgelijk vertoon geweest. Het kampbestuur heeft zijn best gedaan om dit te verhinderen, daar de verkoper zelf later in het ziekenhuis moest worden opgenomen.

SMOKKELEN.

Over smokkelen is veel geschreven, in een normale samenleving is het verboden en verkeerd. De interneringskampen in Zuid-Sumatra en Banka waren echter verre van normaal. De voedselvoorziening liet veel te wensen over, was niet voldoende om in leven te blijven. Aan voedsel was geen gebrek, maar het werd niet gegeven. Wilde je bij deze toestand in het leven blijven, dan moest je proberen er iets bij te krijgen. In de gevangenis of in het kamp was niets te halen; het moest van buiten komen; smokkelen werd een noodzaak. Te Tandjong Karang was dit nogal meegevallen. Het werd lastiger, toen we te Muntok in de gevangenis zaten. Nood leert bidden, maar nood leert ook smokkelen. Spoedig bleek, dat de inheemse militie, die door de Japanners was opgeleid omkoopbaar was en gaarne kochten zij onze kleren op om ze tegen een voordelige winst elders van de hand te doen. Ook onder de Japanners waren er, die horloges, gouden ringen enz. heimelijk ruilden tegen levensmiddelen. En de mannen, die in de tuinen buiten het kamp werkten of onder toezicht van een wacht hout voor de keuken uit het bos gingen halen, brachten heel wat mee naar binnen. Anderen verlieten 's nachts het kamp om buiten inkopen te doen. Dan kropen ze door de riolering of gingen met behulp van touwladders over de muur. Dat was gevaarlijk werk. Maar een groep vertrouwde jongens kunnen heel wat tot stand brengen. Handige rakkers wisten bij het binnenbrengen van het tiendaagse rantsoen een zak opzij te leggen. Het was niet altijd even gemakkelijk het gesmokkelde binnen te krijgen, maar hierop werd wel een of andere truc gevonden. Zo hadden de Japanners buiten het kamp doodkisten in voorraad. Het is meer dan eens gebeurd, dat een kist vol levensmiddelen naar binnen kwam. Een steel van een of ander gereedschap werd zorgvuldig van bamboe gemaakt; de holle ruimte was een fijne bergplaats voor olie, zout, peper enz. Tabak zat tussen de rand van een hoed, die enige nummers te groot was. Droeg je een lange broek dan kon je tussen de sokkenhouders heel wat bananen of vis stoppen.

's Nachts trokken ze er op uit in donker pak, op gummischoenen en met rugzak. Als ze echter hun postuur mee hadden, was een sarong en Javaanse hoofddoek de beste vermomming om zich ver buiten te wagen. De smokkelaars hadden al gauw hun vrienden buiten het kamp, die ook gaarne wat verdienden. Smokkelen!

Te Belalau lag de rijstopslagplaats der Japanners een paar

honderd meter van ons kamp. Daar waren zakken rijst uit weggehaald. De Japanse autoriteiten wisten maar niet wie dat deed. Deden het de Europeanen, was het de inheemse politie of waren het Japanse soldaten, die dat deden? Op een avond zei een smokkelaar me: „Pastoor, U moet vanavond eens voor me bidden."

„Wel, waarvoor?"

„Zie, pastoor, de lucht is donker; er komt een geweldig onweer opzetten. Geen Japanner of politie, die zijn neus buiten zal steken. Als het onweer op zijn best is, ga ik met een kameraad naar de rijstopslagplaats om een zak te halen."

„Gevaarlijk werk."

„U moet maar voor me bidden. Als we niet stelen, gaan we dood."

De volgende morgen kwam hij vergenoegd bij me. Ze hadden met hun beiden 100 Kg. binnen gehaald.

Te Belalau werd een ziekenhuis van bamboe met zinkbedekking gebouwd. Japanse soldaten, die we nog nooit gezien hadden, brachten vrachtauto's materiaal van afgebroken huizen binnen. De tweede dag lagen er enige zakken rijst en een paar blikken olie onder hout en zink verborgen. Horloges waren zeer gewild en de soldaten ruilden een blik olie voor een horloge, dat blonk als een spiegel.

Misschien vraagt U zich af: Was dat smokkelen niet ge-

vaarlijk? Zouden de inheemsen U niet kunnen doden of verraden? Natuurlijk, als je gesnapt werd, kreeg je een straf. Maar gevaarlijk ten opzichte van de inheemsen was het niet.

Toen de Japanners op komst waren en de Europeanen naar elders vluchtten, werden de onbewoonde huizen door de inheemsen leeggedragen. Zo ging het ook met de pakhuizen der import-firma's, waar voor duizenden en honderdduizenden guldens aan goederen was opgeslagen. Het was niemandsgoed — de eigenaars hadden het opgegeven, ja hier en daar zelfs gezegd: Haal maar weg!

Was een huis nog bewoond, dan gingen ze het voorbij; maar wel gebeurde het, dat ze in de buurt van zulk een pand bleven, in de hoop, dat de eigenaars spoedig de benen zouden nemen en dat ze dan vrij over het achtergelatene konden beschikken.Wie er het eerst bij was, had de beste keuze.

Van geen enkele Europeaan van Zuid-Sumatra heb ik gehoord, dat ze zijn huis hadden leeggehaald terwijl hij er nog aanwezig was. Wel is het voorgekomen, dat van iemand vrouw en kinderen naar Java waren en dat de man, de dag voordat de Jappen in Tandjong Karang kwamen een eindje ging wandelen. Bij zijn thuiskomst zette hij grote ogen op, omdat inheemsen bezig waren zijn meubels en bezittingen weg te dragen. Ze schrokken echter geweldig en zetten het op een lopen.

In die dagen werd er overal gefluisterd en berichten verspreid over Europeanen, die geplunderd waren en gedood. Ook tot in de Missie drong het door. We zaten daar temidden der kolonisten, we bewogen ons bij dag en bij nacht onder de mensen, doch nooit heeft iemand een vinger naar ons uitgestoken of ons vrees aangejaagd. Toch sta je als Missionaris altijd aangeschreven als rijk, als heel rijk: je rijdt op een motor, hebt een mooie witte toog, scholen, ziekenhuizen en dat wordt door de Missie betaald — och, de missie, de pastoors en zusters, zijn in de ogen van die mensen rijk! —Maar nooit heeft iemand hierop ook maar gezinspeeld en ik ben er van overtuigd, dat, wanneer er toen mensen van elders waren gekomen om de missie te plunderen, er een veldslag zou zijn geleverd: de dessa-mensen zouden ons hebben verdedigd.

Zo was de toestand, toen we de gevangenis indraaiden. Nu was er een mogelijkheid, dat het anders zou worden. De Japanse propaganda kon de mentaliteit veranderen, kon en zou de inheemsen geheel tegen de Europeanen innemen, ja, het was niet uitgesloten, dat op een gegeven ogenblik heethoofden de gevangenis zouden bestormen. Dit zou niet vanzelf uit de bevolking zelf komen, maar na ophitsing was zo iets niet uitgesloten.

We zaten achter slot en grendel en als ons nu op een gegeven ogenblik zo'n stormloop zou overvallen, moesten we ons dan zo maar van kant laten maken? Dan liever een rob-

bertje vechten! Maar dan moesten we niet machteloos opgesloten zijn in onze cellen.

Eerste vereiste was dus om te zorgen, dat we, indien dit nodig was, zo naar buiten konden. De grote hangsloten der cellen werden onderzocht. De meeste cellen hadden nieuwe hangsloten, de ouden waren bij het vrijlaten der vroegere gevangenen verdwenen. De nieuwe Japanse sloten waren niet van het beste maaksel en een pientere jongen vond uit, dat de pen, waar de beugel van het hangslot in hing, er heel gemakkelijk uitgeduwd kon worden. Je kon gemakkelijk met de hand door de tralies en met een spijker bij de pen van het hangslot komen, een moment en het slot was open! Waar de oude sloten hingen was het moeilijker. Doch er waren cellen, waar de tralies onder doorgeroest waren. Met twee man kon je zo'n tralie wel ombuigen als het moest; daarom de oude sloten verwisseld en aan de cellen met slechte tralies bevestigd.

Zo was de uitgang in elke cel verzekerd. Maar als je vecht, moet je niet met lege handen staan. Spoedig hadden velen een goed eind hout, hier en daar een ijzeren staaf.

Zou je met zo'n bewapening iets kunnen uitvoeren? Mensen, die lange jaren in het binnenland hadden gezeten en wel iets van de bevolking daar ter plaatse wisten, dachten van wel. De bevolking was als zodanig niet vechtlustig. Als ze maar niet werden opgezweept, of hun geen kwaad of onrecht tegen de adat werd aangedaan. Geef je ze maar één onrechtvaardige klap, beledig je een zuster van een Lamponger, gauw is de toorn over het dolle heen en pas dan op voor een dolk. Behandel de mensen in Zuid-Sumatra rechtvaardig, hoorde je dan ooit, dat er klappen vielen tegen Europeanen? Worden de mensen echter opgezweept door een of ander, beloof ze gouden bergen, steek een begeesterende speech af en je hebt kans, dat ze dan door dik en dun meehollen. Maar werp jezelf op zo'n ogenblik ertussen, sla die speech eventjes koud en je bent er weer. Zo is het toch overal op de wereld. Sla de man, die voor één keer dronken is nuchter en hij is weer de oude verstandige kerel!

Op die manier, meenden velen, dat al zouden de Jappen hier of daar wat heethoofden opjagen en zonder Japanse hulp op ons afsturen om ons kwijt te zijn en zelf hun Pilatus-handen te kunnen wassen, dan zouden we nog wel tot iets in staat zijn. Dat dit de algemene opinie was, blijkt wel uit het feit, dat elke cel direct open kon en dat in elke cel een stuk hout of ijzer was en uit het feit, dat later in de „Kuiperan" de meesten zo'n verdedigingsmiddel onder hun matje hadden.

De vrees voor een mogelijke inval van buiten heeft echter niet zo lang geduurd. Nadat we enige maanden in de Kuiperan waren en meer contact met de inheemsen hadden door het smokkelen, toen die eerste hoera-stemming bij de inheemsen

over was en ook zij de „zegen" van het nieuwe regiem voelden, toen wist eenieder wel, dat nooit enig gevaar van die kant dreigde. Zijn onze smokkelaars later niet 10 à 20 K.M. ver van het kamp Belalau geweest om voedsel te halen! Wat was het niet gemakkelijk geweest dien eenling of dat tweetal in het bos af te maken of hen te verraden bij de Japanners! En toen wij vrij waren, met honderden zijn de inheemsen het kamp binnen gekomen om van ons de kleren te kopen, die wij bij de wapenstilstand van de Japanners hadden gekregen en waarin wij als Europeanen later toch niet konden lopen. Niemand die ons toen minachtend behandelde of ons bespotte en we waren toch in lompen gehuld, waren wrakken, waarvan je de ribben kon tellen, geraamtes in een gelapt broekje, blootvoets of op eigen-gemaakte klompen! Op dat ogenblik waren we voor hen weer de „Toean", de mijnheer. En de sterksten zwierven ver het Palembangse door, bleven dagen weg; nergens ontmoetten ze moeilijkheden van de inheemse bevolking.

Het was toen weer vrede.

Misschien nog meer dan wij smachtten zij naar vrede!

ROKEN.

Wat waren het gelukkige mensen, die geen behoefte hadden aan roken!

Een pijp, een sigaar, een sigaret....

Je maag kan rammelen van de honger — maar heb je nog een plukje tabak, dan rol je een sigaret, al is het ook in een gedroogd bananenblad of een stuk krant.

Doch als er in het kamp geen kruimel tabak meer is; als de smokkelaars er niet in slagen tabak binnen te brengen, wat hangt er dan een zware, hopeloze stemming!

„Zeg, heb je nog een sigaret?"

„Neen."

„.... Die rotjappen! !"

Geen tabak was de grootste ellende, nog erger dan dysenterie, waar je bijna zeker van dood zult gaan.... Alle mogelijke kruiden en mengsels werden uitgeprobeerd.

„Zeg, wat een fijn mengsel is dat! Het is net Engelse tabak!"

„Gedroogde bananenbladeren met wat Javaanse suiker gemengd, wat kruidnagels en nog iets anders...."

„Heerlijk! Tien cent voor een sigaret van drie trekken!"

We hadden al zoveel mengsels geprobeerd, dat droog gras ook al te roken was.

Kwam er plotseling weer tabak binnen, dan leefde het kamp op, het was weer verjongd, er werd weer gelachen en gezongen.

Grote zuigelingen, dat we dan ineens weer waren, die

spraken over de aanstaande geallieerde overwinning, die we gedurende drie en een half jaar steeds over twee maanden verwacht hebben!

De tabak gaf weer moed in de magere lichamen. De vingers rolden weer het ene sigaretje na het andere.....

VEESTAPEL.

Het ging als een bizonder nieuwtje door het kamp: „De Japanner heeft opdracht gegeven varkenshokken te bouwen, er is al een ploeg geïnterneerden aangewezen, die dit zullen doen."

Drie hokken kwamen in een paar dagen klaar. Hout werd verstrekt voor troggen, mooi gepolijst hout, hier en daar uit een woning weggebroken. Men was nogal sceptisch ten opzichte van de toekomstige biggen of varkens. Maar ook dit kwam voor elkaar. Zes flinke biggen.

Twee kampleden hadden de zorg over deze kampuitbreiding, hokken schoonmaken en .... voeren.

Voeren? Waarmee voeren, werd er gevraagd aan den Commandant.

„Kampafval", was het antwoord.

„Afval?" Afval, waar je varkens mee kon voeren? Dat was ook goed voor ons! Er was niet veel. Alleen de bedorven groente, die werd binnengebracht en schillen van vruchten.

„Etensresten van het ziekenhuis."

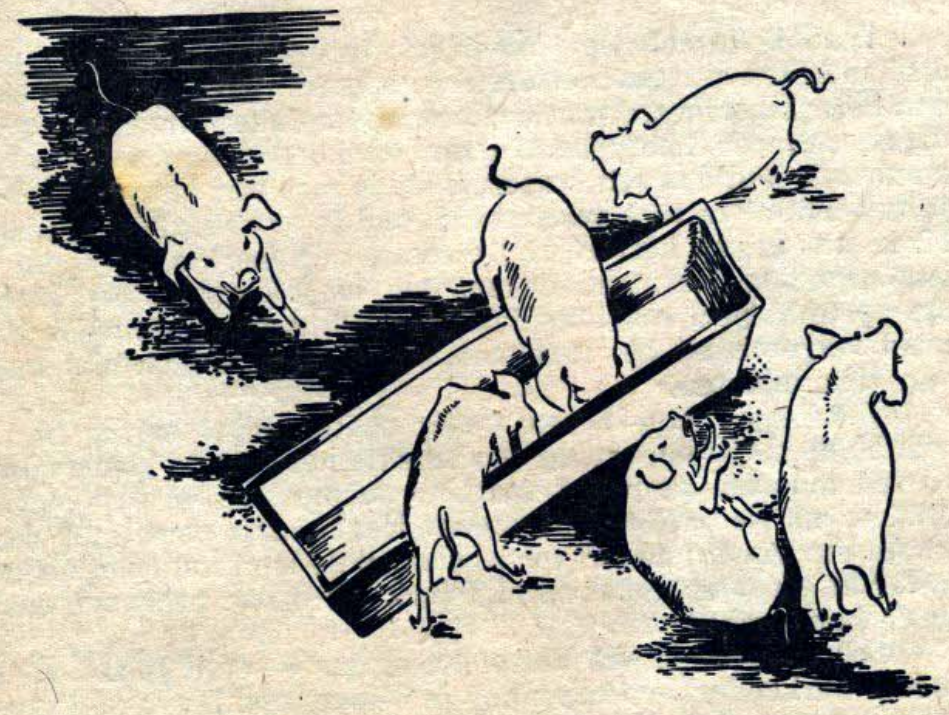

Daar was nooit iets over! Wat de ene zieke niet opkon of lustte, was een overheerlijke portie voor zijn buurman.

„Spoelsel van keukenpannen."

Er waren steeds liefhebbers, die deze pannen wilden schoonmaken, al had hun moeder hen ook geleerd met de vingers uit het bord te blijven. Voordat er water in de pannen kwam, waren ze al glimmend.

De varkens waren al een dag in het hok, en die begrepen maar niet, dat ze ook geïnterneerd waren. Ze schreeuwden van honger.

De verzorgers kregen opdracht buiten voedsel te gaan zoeken. Zij deden hun best om te „zoeken". Ze brachten heel wat binnen. De varkens echter groeiden slecht, werden zelfs kleiner. De verzorgers hadden hulp nodig. Dit werd toegestaan. Velen boden zich aan voor de rol van den verloren zoon. Ze vonden heel wat voedsel: eieren, olie, bonen en..... tabak. Handige smokkelaars! De varkens kregen ook hun deel en groeiden beter. De eigenaar was tevreden. Meer varkens werden geïnterneerd. Het getal liep tot zestien en later werd de veestapel nog met acht geiten vermeerderd, waarvoor natuurlijk nieuwe verzorgers kwamen.

Toen we Muntok verlieten werden er een paar varkens geslacht, omdat het kamp de beesten zo goed verzorgd had. De rest bleef achter. Niet erg! We hadden ons deel gehad.

KLEDING.

Zoals ik in het begin reeds zei: toen we geïnterneerd werden, mochten we één koffertje meenemen. Trouwens, we zouden niet geïnterneerd worden, we moesten alleen maar een paar dagen naar de hoofdplaats gaan en konden dan weer terug komen. Je had dus een koffertje bij je met wat kleren en, daar je het niet al te vast vertrouwde, had je er van alles ingepakt. Maar wat is een koffertje! De eerste dag merkte je al, dat je iets vergeten had: een deken, een muskietennet, een matje om op te slapen, een hoofdkussen. Dat had je natuurlijk allemaal vergeten bij het inpakken, want velen kregen niet meer dan tien minuten.

Het eerste jaar liepen we er echter nogal aardig bij, al was bij de meesten overdag een broekje het enigste kledingstuk. Kleren moesten gespaard worden, we moesten er toch netjes uitzien, als we er weer uitgingen! Het broekje werd dun, daar kwam een lap op; de lap versleet en op de lap kwam een nieuwe lap. Wat een prachtstukjes naaiwerk; 90% had nooit een naald in de hand gehad!

Schoenen — je had een of twee paar — deed je aan als je moest werken; in het kamp liep je blootsvoets. Maar we kregen mijnworm en kapotte voeten. De klompenindustrie begon te

bloeien. Een plankje met een riem of een stuk goed er over en je klomp was klaar. Daar slofte je op en na een maand was het plankje gebarsten en je probeerde weer een stuk hout te stelen om nieuwe klompen te maken. Spijkers hadden we niet, maar van prikkeldraad kon je mooie klompenspijkers maken!

We hadden nog steeds onze goede kleren en schoenen in onze koffer voor de dag der vrijheid. De honger deed zich gevoelen; het geld om eten te smokkelen raakte op; één verkocht een broek, een ander een hemd.

„Zeg, wat een stommerds! Later hebben ze niets als ze vrij zijn, want de Jappen hebben alle toko's leeggegapt en er zal niet zo gauw nieuw spul voor ons aankomen."

Maar die stommerds kregen navolgers. Er werd verkocht, steeds meer verkocht. Een broek bracht 3 Kg. rijst op; een mooi hemd 100 gulden; daarvoor had je weer enige weken een hapje eten meer.

We verkochten, totdat we op het laatst de lege koffers verkochten.

De Jappen gaven geen kleren of schoeisel en het is jammer, dat we geen foto-toestel hadden voor een foto van den Europeaan voor de oorlog en een van een dag vóór de bevrijding! De laatste zou dan zijn: een tien-maal gelapte broek en misschien nog een gelapt hemd; hier en daar eentje met een broek van een baalzak, wellicht nog gestolen ook!

Gelukkig, dat Indië een warm land is.

Ook dat leed zijn we teboven gekomen!

DE LICHTZIJDEN VAN HET KAMPLEVEN.

Als we hebben afgegeven op het kampleven, de donkere kleuren hebben aangduid, dan moeten we eerlijk zijn en ook de heldere toppen tonen.

Het hoogtepunt, dat ons internerings- en gevangenisleven verlichtte, was het dagelijks H. Misoffer.

Het H. Misoffer werd vóór het morgen-appèl opgedragen, vaak nog vóór het licht in de cellen aan mocht. 's Zondags na het ontbijt was er Hoogmis met preek. Daarna hielden twee à drie Protestantse groepen hun dienst.

Elke avond was er Rozenhoedje. Het gebeurde wel eens, dat een Japanner aan de deur stond te luisteren, maar hij kwam nooit tussenbeide.

Dat een Priester met stola en superplie door het kamp ging om aan de zieken de H. Communie te brengen, werd toegelaten.

Stierf een Katholiek, dan kreeg hij een katholieke begrafenis. Priester en misdienaars gingen mee naar het kerkhof met kruis, wierookvat (gemaakt van klapperdoppen!) en wijwater.

Begrafenissen waren een officiële kamp-aangelegenheid. Stierf een Katholiek, dan deden de Priesters de uitvaart. Stierf

een Protestant, dan hield een der vooraanstaande Protestantse kampleden de lijkdienst.

Voor de overledene het kamp of de gevangenispoort werd uitgedragen, zong het zangkoor een toepasselijk Hollands of Engels vierstemmig lied.

De Japanners gaven een kist en.... bloemen. Bloemen moesten er steeds bij zijn. De begrafenis is soms uren uitgesteld, omdat er nog geen bloemen waren!

Soms werd wel eens gebromd: „Hadden ze eten gegeven in plaats van bloemen, dan leefde hij nog!" Het waren toch vreemde mensen, die Jappen, ze lieten je verhongeren en gaven je een goede begrafenis met bloemen!

Een twintigtal geïnterneerden mocht mee naar het kerkhof. Elk graf kreeg een houten kruisje, waarop de naam van den overledene stond en de datum van overlijden.

De grote Christelijke feestdagen werden op bijzondere wijze gevierd. Niet alleen kerkelijk (dat er met Kerstmis b.v. een Nachtmis was), maar ook het keukenrantsoen was dan feestelijk. De verbindingsofficier moest er wel wat voor praten, doch hij wist het los te peuteren.

Het eerste jaar in de gevangenis van Tandjong Karang moesten we op 's Heren Hemelvaart werken. Resident Meindersma deelde den Commandant mee, dat het een verplichte christelijke feestdag was en de Katholieken niet mochten werken. Het verzoek werd toegestaan, we hadden vrijaf.

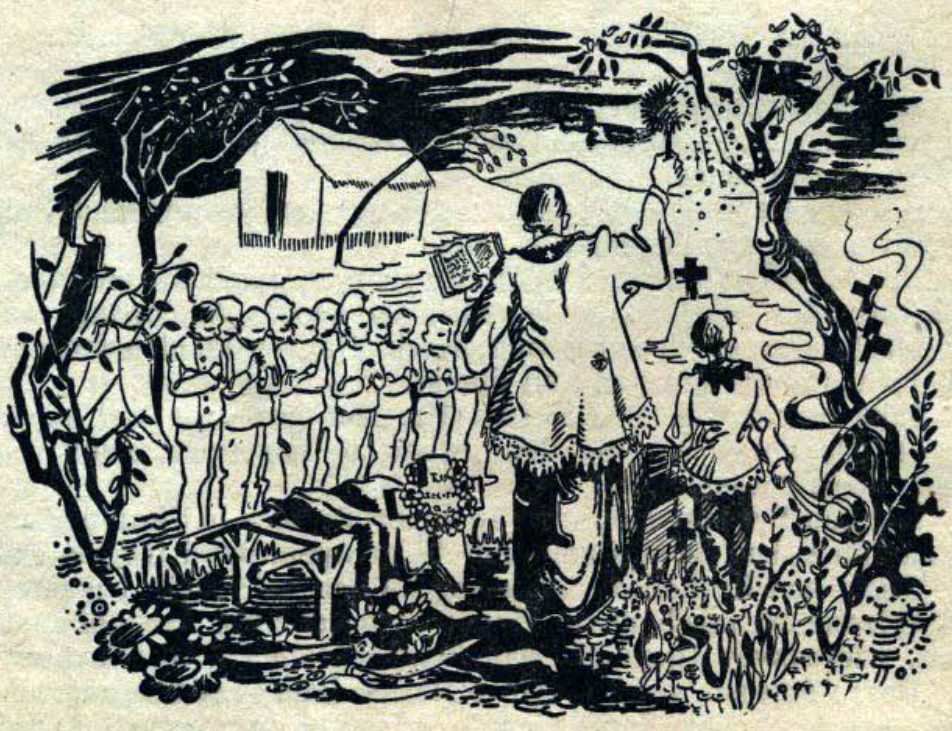

Te Muntok waren de cellen en blokken overbevolkt. Na een jaar was de dood zo door het kamp gegaan, dat er hiaten kwamen. Zo zaten we met 50 man — onder wie 36 priesters en broeders — bij elkaar. Na een klein jaar waren er 20 gestorven.

Nu was er meer ruimte. Pater Hofstad stelde voor een gedeelte af te sluiten voor kapel. Dit werd gedaan. Een ruimte van twee bij twee meter werd tot dat doel ingericht.

Het Allerheiligste hadden we nu dag en nacht in ons midden. De Japanners kwamen eens kijken, lachten en .... gingen heen. Nu konden we onze dagelijkse Aanbidding houden, we hadden Lof, veertiguren-gebed met nachtelijke uitstelling, bijzondere aanbiddingsdagen om uitkomst in die zo zware dagen, toen er steeds meer stierven en het aantal zieken en zwakken steeg en het eten minder en slechter werd.

Wat was het hard voor de vrouwen, toen ze te Muntok en Belalau zaten. Hoe vaak ook door de dames en door Mgr. Mekkelholt gevraagd werd om een priester in de gelegenheid te stellen het H. Misoffer in het vrouwenkamp op te dragen, steeds was het antwoord: „Neen!" De verbindingsofficier deed er zijn best voor. Eindelijk had hij succes.

Kerstmis '44 mocht Monseigneur naar het vrouwenkamp. Hij mocht met niemand spreken. Een preek werd toegestaan. Terwijl de Bisschop de H. Mis opdroeg zaten twee Japanners bij het altaar. Bijna alle vrouwen, katholiek of niet-katholiek, waren aanwezig. Dat was een grote dag voor de vrouwen. En wat waren de mannen blij, toen Mgr. terugkwam. Hij moest vertellen over het vrouwenkamp, hoe het er uit zag en vooral over de verschillende vrouwengezichten.

„Hoe zag mijn vrouw er uit?"

„Waren mijn kinderen ook daar?"

Als Mgr. kon zeggen: „Ja, die heb ik gezien, die zagen er goed uit; wat zijn de kinderen gegroeid! Ik herkende ze eerst niet! Als ze niet naast Mevrouw gezeten hadden, had ik ze zeker niet herkend!"

Dan juichten die vaders en sprongen van vreugde rond met tranen in de ogen. Tot 's avonds laat kwamen ze en vroegen en vroegen; ze duidden aan hoe hun vrouw er uit zag, welk kleed ze denkelijk aan had.... „Ja, ja, die is het geweest...." Kerstmis '44 was voor beide kampen een fijne dag.

Een ander lichtpunt was de kamp-bibliotheek en de kleine R.K.-bibliotheek van godsdienstige boeken. Enkele boeken waren door de verschillende kampleden van thuis meegebracht, maar het grootste gedeelte was van elders binnengesmokkeld.

Van beide bibliotheken werd aanvankelijk druk gebruik gemaakt; later was er alle fut voor lezen of studie uit. De

Japanners hebben echter nooit gevraagd hoe we aan de boeken kwamen of andere moeilijkheden gemaakt.

Te Palembang en Tandjong Karang werden lezingen en voordrachten gehouden over verschillende onderwerpen. Te Muntok was dit moeilijker: er was geen geschikt lokaal en de Japanners wilden het eerst inzien.

Er zijn nog enige godsdienstige lezingen gehouden.

Een bijzondere kamp-gebeurtenis waren de Lijdens-meditaties van 1944. De eersten was al goed bezocht, maar elke Zondagavond groeide het aantal toehoorders. Heerlijk wist Pater Koevoets den Lijdenden Christus binnen het kamp te plaatsen, rake toepassingen op het kampleven te geven. De Japanners zagen de grote opkomst, hoorden de heldere stem van den predikant, die vaak over heel de gevangenis klonk. Maar de Jappen zeiden niets! Aardig is het hier aan toe te voegen: de predikant ZAT, staan kon hij niet vanwege wonden aan voeten en benen.

Een enkele keer hadden we in het begin een cabaret-avond, hetgeen de Japanners toestonden. Dan werden er nog al eens rake dingen gezegd aan het adres der overheersers. De toeschouwers klapten en brulden het uit van de pret. De Japanse wacht — die er niets van verstond! — lachte en klapte mee, hetgeen onze pret nog vergrootte.

Midden 1944 hebben we Rode-Kruis-pakketen gehad. Ieder kreeg een paar pakjes sigaretten en twee blikjes vlees. Melk en boter ging naar het hospitaal; veertien dagen konden de zieken getracteerd worden op melk en boter. Later heeft het Rode Kruis ons nog enige malen bereikt met stapels telegrammen, brieven en kaarten, meest uit Engeland en Australië. Onder de Engelsen waren er, die 10 tot 20 brieven ineens kregen, waarvan velen 2 jaar en langer onderweg waren geweest. Een telegram, brief of kaart werd aan vrienden getoond: Mijn ouders leven nog.

Mijn vrouw en kinderen maken het goed. Daar werd over gepraat, de vreugde werd medegedeeld. Een bijzonder woord van dank aan het Rode Kruis.

Vermeldenswaardig is ook de algemene brief, die Nieuwjaar 1945 naar het vrouwenkamp gezonden werd en door alle kampbewoners werd ondertekend. De vrouwen zouden zelf ook een brief mogen terugschrijven. Zeer handig had de verbindingsofficier dit aan de Japanners voorgesteld: „'n Aardigheidje! Voor Nieuwjaar! En de vrouwen en kinderen hadden al zo lang niets meer van vader gehoord!"

De Japanners trapten er in. Het geheim was echter uit te vinden welke personen in beide kampen nog in leven waren.

Dat onzeker gevoel was voor velen zeer pijnlijk: „Leven ze nog?" „Wist ik het antwoord hierop, dan kon ik me er mee verzoenen, maar steeds dat onzekere, nooit iets te horen!"

De brief was even voor Nieuwjaar bij de vrouwen. Een week later kwam het antwoord.

In tegenstelling met andere kampen werden wij door de Japanners tamelijk met rust gelaten. Vielen er in het begin nog al eens klappen, later kwam dat zelden voor. Wel hadden de smokkelaars, die tegen de lamp liepen, het nogal hard te verantwoorden. De inheemse wacht sloeg er dan geducht op los. Hier zat echter achter, dat de betrapte niet met hen had samengewerkt. Was je eenmaal gesnapt, dan viel je in handen der Japanse militaire politie, die heus niet zachtzinnig te werk ging. Gelukkig brachten allen het er nog levend van af, al kwamen ze later dan ook als levende lijken het kamp weer binnen. Een ingenieur echter, die als sterke boy werd ingerekend, stierf na vier weken gevangenis.

Erger is het hen vergaan, die uit het kamp werden weggehaald. Hun lijdensweg was de meest onmenselijke. Het ligt niet op mijn weg de wrede, sadistische mishandelingen te beschrijven. Je huiverde van de verhalen. Het is best te begrijpen, dat velen van hen — ofschoon onschuldig — bekenden wat hun werd ten laste gelegd om aldus van de martelingen af te zijn: de doodstraf was een verlichting.

SCHOOL.

In de verschillende kampen, waar schoolgaande kinderen waren, werd les gegeven. Het gevangeniskamp maakte hierop geen uitzondering. De Fraters van O. L. Vrouw van het H. Hart van Utrecht en enige leken hadden deze taak op zich genomen en later, toen de mensen van Pangkal-Pinang werden overgebracht naar Muntok hielpen de Broeders van Dongen mee.

De school voorzag in een bijzondere behoefte, zoals elke school doet. Maar een groep kleinere en grotere jongens temidden van grote mannen heeft zijn bijzondere moeilijkheden. Hier had de school tot taak de kinderen te onderwijzen en hen voor het grootste gedeelte van de dag op te vangen in dit bepaalde milieu. Een schoollokaal waren ze niet rijk. Na vragen en nog eens vragen kreeg de verbindingsofficier gedaan om een gedeelte van het dak te verlengen. Hier kon les worden gegeven. Borden werden in het kamp gemaakt. Boeken waren er zeer weinig. Maar een der onderwijzers zei: Heb je een stuk krijt en een bord, dan ben je al een heel eind op weg. De onderwijzer stond bij het bord, de leerlingen zaten op een eigengemaakt bankje of op een steen rondom hem. De ene leerling had een lei, weer anderen een potlood en schrift. Was het schrift vol, dan werd het weer netjes uitgestuft. Een schrift ging

lang mee en ook het plankje, dat op de knie rustte en dienst deed als lessenaar.

Het was de bizondere manier van lesgeven, die het voor de leerlingen aantrekkelijk maakte. Zij deden hun best. Na schooltijd kwamen ze meermalen bij hun onderwijzers met hun schoolmoeilijkheden. Er groeide een groot vertrouwen tussen onderwijzer en leerling. Zodoende kon aan de kinderen bijzondere leiding worden gegeven. Ook voor de godsdienstlessen was grote belangstelling. De paar catechismussen, die we bezaten gingen van hand tot hand en ieder kende zijn les.

Moeilijker werd het voor de kampschool naarmate het eten slechter werd. Er kwamen zieken onder de leerlingen, zieken onder het onderwijzend personeel. Sommige jongens verpleegden hun vader, die ziek was. De school begon te verlopen. Klassen werden bij elkaar gevoegd. Vreemde talen vervielen. Nieuwe ongediplomeerde onderwijzers, vielen in. Ook zij werden ziek. Na een goed jaar zag men zich gedwongen het schooltje te sluiten.

DE LAATSTE STATIE.

Begin 1945 gingen er te Muntok geruchten over verhuizing. De Japanners spraken er ook over. We zouden een prachtkamp krijgen. De etensvoorspellingen leken op „gebraden duiven, die zo maar het kamp kwamen binnenvliegen." De verhuizing werd werkelijkheid. Hoera! Nu waren de geallieerden toch werkelijk in de buurt.

Reeds de eerste dag, dat de deuren van de gevangenis van Tandjong Karang achter ons dicht gingen, zeiden we: „En wanneer zullen de Amerikanen komen en ons bevrijden?" Daarover waren de meningen nogal verdeeld. Twee maanden — een half jaar — en de pessimist zei: een jaar. „Een jaar, mens, een jaar onder de Jappen? Onmogelijk!" En op een avond, dat iemand bij me kwam en zei: „Pastoor, je bent pas nog in Amerika geweest, hoelang, denk je, dat we moeten blijven?"

„Dat weet ik niet."

„Maar wat denkt U?"

„Och, gedachten zijn vrij. Maar als we weten, dat de geallieerden hun kracht in Europa nodig hebben, dan zal het niet zo gauw zijn."

En als hij aanhield en ik zei, dat het wel een jaar of drie zou duren, was ik een pessimist van het zwaarste kaliber. Het beste was je overtuiging maar niet uit te spreken, want elke week, elke dag kwamen er geruchten binnen van dichtbijzijnde geallieerden. „Nog een maandje, en we zijn er." Maar dan kwam een Maleis krantje binnengesmokkeld en wat daarin stond, was natuurlijk gelogen. En ondanks honderden teleurstellingen en misrekeningen, hoopte men steeds op de volgende

2 maanden. En dan die sterrenkundigen! Zij rekenden en rekenden en dan kwam het bericht: Op die en die datum zijn we vrij! En het kwam natuurlijk niet uit; dan hadden ze zich verrekend. Een maand later dook een nieuw sterrenkundig bulletin op — met nieuwe verkeerde berekeningen. En als dan van buiten het kamp een bericht werd binnengesmokkeld en de sterrenkundigen ook een groot gebeuren hadden aangekondigd, dan was het een geschetter; dan glunderden de heren en waren ze het middelpunt van de lichtgelovige gemeente; dan gaven ze hun opvattingen ten beste over de komende landingen. Jammer, dat een paar dagen later het gerucht vals bleek!

Een Menadonees had het bericht doorgegeven, dat de geallieerden Italië waren binnengevallen. Het was juist voor we naar Muntok vertrokken. Wat een hoop gaf dat! We werden natuurlijk naar een ander kamp gebracht, omdat in Zuid-Sumatra, bij Telok Betong een landing der Amerikanen verwacht werd. „Nog een maandje jongens, en we zijn vrij!" zeiden ze toen we naar Belalau gingen, „de Amerikanen vallen eerst Muntok aan."

We vertrokken met 53 man uit Tandjong Karang. Alvorens de vrede kwam stierven er hiervan 31 te Muntok en Belalau.

In grote lijnen hebben we de oorlog kunnen volgen. Negatief uit de Maleise bladen, waaruit we lazen waar gevochten werd; meer positief uit de Japanse soldaten-kranten, die bij de Japanners werden weggehaald. Pater van Gisbergen wist die uit het Japans te vertalen. In die bladen werd vrij openlijk over de strijd in Europa geschreven.

In drie groepen zouden we uit Muntok vertrekken. De ergste zieken moesten voorlopig achterblijven alsook een dokter en enige verplegers.

De eerste groep vertrok eind Februari '45. Met de laatste groep ging ik mee als ziekenverpleger. Met vrachtauto's bracht men ons naar de rede van Muntok. Daar werden we op prauwen gezet, die ons naar een kolenboot overbrachten. Omstreeks vier uur waren allen aan boord, maar de boot vertrok eerst de volgende dag. De reis van Muntok naar Palembang duurde een dag. Dat is een trip geweest! De zieken lagen onder in een ruim; ze lagen pal naast elkaar, zodat het bijna onmogelijk was zich tussen hen te bewegen. Er waren verschillende dysenterie-patiënten onder hen, die elk ogenblik hulp nodig hadden.

In de buurt van Palembang mocht niemand meer naar boven; we mochten niets zien van de bombardementen op de oliebedrijven van de B.P.M. en de N.K.P.M. De lucht, die onder in het ruim hing, maakte den gezondste nog misselijk. Aan eten behoefde je niet te denken en drinkwater was er niet. Als vee, nog minder als vee, opgesloten in een kolentrein. Het is

niet te verwonderen dat later velen van deze patiënten te Belalau gestorven zijn. Eindelijk, eindelijk waren we te Palembang en konden we uit het hok in de lachende avondzon, uit die benauwde oven in de vrije lucht; het leek een verlossing. Te Palembang werden de zieken in goederenwagens overgebracht. Iedere wagen kreeg twee verplegers. Hier was de ligging duizendmaal beter. Aan het station vulden we alle kommen, flessen en alles, wat maar water kon bevatten. De zieken en ook wijzelf voelden ons al gauw weer een beetje mens, het ergste leed was voorbij. De trein werd op een dood spoor gereden, waar we een rustige nacht doorbrachten. 's Morgens om half zeven trok de trein aan .... een hotsende, botsende reis, maar het was een plezierreis in vergelijking met de boottocht.

Het eindpunt was Loeboek Linggau. 's Avonds om half acht kwamen we daar aan. De zieken werden nog dezelfde avond naar Belalau overgebracht. Dat was een ritje van 15 K.M. Het was donker en modderig. Het regende, toen we in open vrachtauto's het kamp binnenreden. De indruk bij avond viel niet mee, je zat onder de klei van onder tot boven. Maar de volgende morgen, als de zon over de rubberonderneming straalde, viel het toch mee, vond je het fijn achter de gevangenismuren vandaan te zijn. De slaapplaatsen — oude koeliewoningen — waren beter en ruimer dan de gevangeniscellen van Muntok, ook al woonde je dan nu met 20 man waar vroeger 4 koelies

huisden! De eerste nacht merkte je al, dat de wandluizen ook hier het op je laatste druppel bloed gemunt hadden. Het was er echter koeler en meer vrij van malaria. In het geheel genomen was het geen kwade ruil. Er stroomde een riviertje door de onderneming en de eerste maand werd daaruit nogal wat vis gevangen; maar als honderden mensen vissen, is de vis gauw verdreven. Daar er rondom de gebouwen grote stukken grond lagen, begonnen enkelen met het aanleggen van kleine groente-tuintjes. Dat ging echter niet vlot. De mensen waren te zeer verzwakt. Maar de grond in Indië is dankbaar, Hoe onbeholpen men de aarde oök omzet, er groeit toch altijd wel iets. Zo ontstonden tuintjes en na een paar maanden had men een extra-bijvoeding.

Was het verstrekte rantsoen der Japanners eerder minder dan te Muntok, toch hebben we het hier stukken beter gehad, vooral omdat hier het smokkelen veel gemakkelijker was door de grote uitgestrektheid van het terrein en de omkoopbaarheid der inlandse wachten. De smokkelaars bleven soms een tot twee dagen weg. Dan werd er ook gesmokkeld met het morgen- en avondappèl totdat de smokkelaars kwamen met grote zakken rijst, mais, bonen en zelfs eieren. Je moest het wel peperduur van hen kopen, maar er was dan toch weer iets te krijgen! Je verkocht je laatste kledingstukken.

Zo werd de gezondheidstoestand beter, ofschoon er te Belalau toch nog een kleine honderd gestorven zijn, nog uitgeput van Muntok. Van de 14 zieken, die te Muntok achterbleven, zijn er 7 aldaar gestorven. Na twee maanden kwamen de overlevenden naar Belalau. De reis had hen geen goed gedaan; ze stierven allen op één na.

Zelf draaide ik 10 Mei 1945 het ziekenhuis in. Ernstig ziek gevoelde ik me niet. Van verschillende kanten werd je wat toegestopt door hen, die je vroeger verpleegd had. Dat ik hier geen kist en bloemen van de Japanners kreeg, heb ik voor een groot deel te danken aan Mgr. Mekkelholt, die van alles afstand deed om bijvoeding te verschaffen. En die doktoren, die goeie kerels waren zelf ook niet zo fit, maar minstens één kwam er iedere dag bij je. Dokter Kampschuur was de sterke boy en een eerste-klas jager.

„Zeg, dokter, ga je vanavond op jacht?"

„Ik weet nog niet. Misschien."

„Toe probeer nog eens bij de Japanse tolk!"

Vaak is het hem te Belalau gelukt met enige Japanners op jacht te gaan! Later vertrouwden ze hem zelfs zo, dat hij met een der kampleden op jacht mocht. Hoorden we in de verte een schot, dan juichte het kamp: we kregen weer eens vlees!

Schoot de dokter een varken van b.v. 60 kilo, dan namen de Japanners de achterpoten en van wat overbleef was de helft voor het vrouwenkamp en de rest voor ons. 20 Kilo is

wel niet veel voor 600 man, maar in die vleesloze dagen was het heel wat.

Op een morgen komt de dokter bij me en zegt: „Ik heb iets voor je meegebracht van de jacht." Hij had een handvol pitjes. „Nu moet je de schil er af doen en drie keer per dag er 15 van innemen."

„Wel bedankt, dokter!"

„Niks te danken. Gegarandeerd, dat over een paar dagen het bloed weg is!"

Wat waren die pitten bitter, je werd er bijna onpasselijk van. Maar het hielp. Na drie dagen hield de bloed-diarrhee op.

„Ik mag nu zeker op, dokter?"

„Geen denken aan! Die binnengewesten van je zijn nog lang niet in orde."

Zo bleef ik in het ziekenhuis en als ik even opstond, voelde ik wel, dat het nog niet ging, ofschoon ik me op mijn matje best gevoelde. Het was fijn, dat je heel wat bezoek kreeg en dat iedereen vertelde over de binnengekomen berichten. De smokkelaars hoorden vreemde dingen vertellen door de inheemse bevolking. De berichten uit de gestolen Japanse krantjes werden steeds beter. Ze schreven zelfs over een mogelijke inval in Japan.

Sinds half Augustus hoorden we geregeld vliegtuigen. Ze vlogen hoog en waren ver weg, maar het geluid der motoren was anders dan dat der Japanse.

23 Augustus werd medegedeeld, dat de rantsoenen zouden verhoogd worden: de geïnterneerden zouden hetzelfde voedsel en ook evenveel krijgen als de Japanse soldaten.

Dat was een prachtig bericht. Maar we hadden al zoveel Japanse beloften gehad, en het was steeds beroerder geworden. Nu leek het toch ernst. Die avond kwam er een grote partij rijst binnen en .... gezouten vis.

De volgende morgen liet de Japanse commandant weten, dat hij in de namiddag een toespraak wilde houden. Allen moesten zich buiten het prikkeldraad voor zijn huis verzamelen.

In de ziekenzaal bespraken we de verschillende mogelijkheden. In de verte een zwak gejuich.

„Vrede", zei een der verplegers.

„Wat zeg je?"

„Vrede."

„Het zal wel! Geloof er niks van!"

„Werkelijk...."

Anderen kwamen binnen: „'t Is vrede!"

We keken elkaar aan. Vrede! Het maakte geen indruk op je. Was het vrede? Zouden we uit deze ellende nog levend wegkomen? Vrede! Het drong helemaal niet tot je door. We lagen met een 50 zieken. Er ging helemaal geen hoera op. Als iemand gezegd zou hebben: „Wie wil een gebakken ei?" Dan

hadden we vast allemaal geroepen: „Ik!" 't Is vrede! En het was maar stil. Wel een half uur heeft het geduurd, eer het tenvolle doordrong, voor het opvlamde in je binnenste:

„VREDE! GODDANK, VREDE!"

De vreugde, die er toen heerste, weet U zelf bij ondervinding.

Zoals ook in Holland zijn er Australische, Engelse en Nederlandse piloten gekomen met vliegtuigen vol voedsel en medicijnen.

Einde van de oorlog, einde der internering!

19 September werd ik met andere zieken overgebracht naar Lahat, vanwaar een Australisch vliegtuig ons naar Singapore bracht. Een kleine twee maanden heb ik in het Johore State-Hospitaal doorgebracht. Je was weer terug in de wereld! Eten, medicijnen, een bed met een matras en wel een matras zonder wandluizen, met lakens en kussens....

Je hoorde de klokken 's morgens, 's middags en 's avonds het Angelus luiden, de klokken, die de Christen-Chinezen van Johore ter kerke riepen.....

Dan was er weer dat grote verlangen, het zwaarste van heel het internerings-leven: kon ik maar te Metro zijn, bij de Katholieken.....

WANNEER? ? ? ? ?

HET APOSTOLISCH VICARIAAT VAN PALEMBANG kwam als volgt uit de Japanse bezetting:

MISSIONARISSEN:

	overleden	nog in leven
Paters	9	15
Broeders	2	6
Fraters-onderwijzers	1	6
Zusters	31	69
Totaal	43	96

BEZITTINGEN DER MISSIE:

Geen kerk, geen school, geen internaat, geen pastorie is ontkomen aan de algehele plundering, nadat de bewoners geïnterneerd waren.

Kerken zijn als pakhuizen, rijst- en benzineopslagplaatsen gebruikt; de inventaris zelfs bij opbod verkocht.

In de gebouwen is niets over, geen meubel, geen boek, geen lamp, geen kraan, geen slot of klink, niets dan gebroken ruiten!

De schade is moeilijk te schatten, maar werd geschat op

Ruim 1.000.000 gulden

Laten we nu tonen, dat

KATHOLIEK NEDERLAND
HELPT KATHOLIEK INDIË!

Lees nog even bladzijde 2 van de omslag!

DRUKKERIJ MISSIEHUIS SITTARD